

Zahid QARALOV
Əlövşət OSMANLI
Fikrət SÜLEYMANOĞLU
Vüqar MƏMMƏDOV.

HƏYAT BİLGİSİ

2-ci sinif

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ DÖVLƏT HİMNİ

Musiqisi *Üzeyir Hacıbəyovun*,
sözləri *Əhməd Cavadındır*.

Azərbaycan! Azərbaycan!
Ey qəhrəman övladın şanlı Vətən!
Səndən ötrü can verməyə cümlə hazırız!
Səndən ötrü qan tökməyə cümlə qadیرiz!
Üçrəngli bayrağınla məsud yaşa!

Minlərlə can qurban oldu!
Sinən hər bə meydan oldu!
Hüququndan keçən əsgər,
Hər bə bir qəhrəman oldu!

Sən olasan gülüstan,
Sənə hər an can qurban!
Sənə min bir məhəbbət
Sinəmdə tutmuş məkan!

Namusunu hişz etməyə,
Bayrağın yüksəltməyə
Cümlə gənclər müştəqdir!
Şanlı Vətən! Şanlı Vətən!
Azərbaycan! Azərbaycan!

Zəhid QARALOV
Əlövsət OSMANLI
Fikrət SÜLEYMANOĞLU
Vüqar MƏMMƏDOV

HƏYAT BİLGİSİ

2-ci sinif

Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi
tərəfindən təsdiq olunub (05.08.2006-cı il
tarixli 516 №-li əmr)

Sınıf _____

Soyadı _____

Adı _____

Ədəbi redaktor: Pedaqoji elmlər doktoru, professor Y.Karimov

Müəllif redaktor: L.Akifzadə

Rəyçilər: Psixologiya elmləri doktoru, professor Ə.Əlizadə

Pedaqoji elmlər doktoru, professor Ç.Bədəlov

Pedaqoji elmlər doktoru, professor Ə.Hüseynov

Yasamal TŞ-nin müdir müavini F.Həmzəyev

DİQQƏT!

- ✓ Kitabın bütün hüquqları qorunur!
- ✓ Müəlliflərin xüsusi razılığı olmadan kitabı və ya onun hissəsini çap etdirmək, surətini çıxarmaq, hər hansı formada yaymaq qəti qadağandır!

Qarayev Z., Ormazlı Ə., Səkiymanova F., Məmmədov V. *Həyat bilgisi* (2-ci zövq).
— Bakı: Pedaqogika, 2005. — 104 səh.

4306020000-044
057-05

© «Pedaqogika», 2005

Övladlarını sağlam, bilikli və tərbiyəli böyütmək ailənin və dövlətin birinci dərəcəli işidir.

HEYDƏR ƏLİYEV

ƏZİZ MÜƏLLİMLƏR!

Bildiyiniz kimi, ötən dərs ilindən başlayaraq, ümumtəhsil məktəblərinin I sinfində "Ətraf aləmlə tanışlıq" kursunun tədrisi "Həyat bilgisi—1" kitabı əsasında aparılır. II sinifdə isə şagirdlər həmin kursu "Həyat bilgisi—2" kitabı ilə davam etdirəcəklər. Bu vəsaitlə şagirdlər I sinifdə öyrəndikləri mövzuları daha da genişləndirməklə yanaşı, yeni mövzularla da tanış olacaqlar.

Vəsait üzrə aparılacaq işi daha da səmərəli qurmaq üçün aşağıdakı məqamlara diqqət yetirməyi məqsəduyğun hesab edirik:

1. Hər bir dərslərin əvvəlində "İnteraktiv suallar" verilir. Həmin sualların köməyiylə şagirdlərin mövzuya aid ilkin bilgiləri üzə çıxarılır. Bunun üçün 8–10 dəqiqə vaxt ayırmaq olar. Sonra bu bilgilər kitabda verilmiş mətn əsasında dəqiqləşdirilir, daha da genişləndirilir və dərinləşdirilir. Dərslərin sonunda "Yoxlama sualları"nın köməyiylə şagirdlərin mövzunu mənimsəmə səviyyəsi müəyyənləşdirilir.

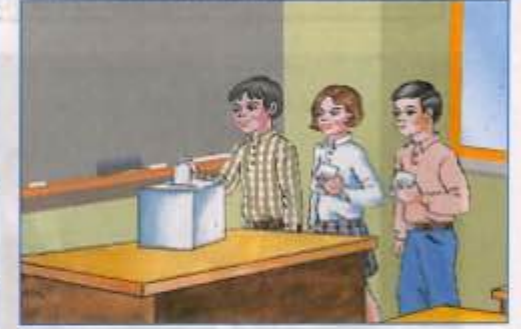
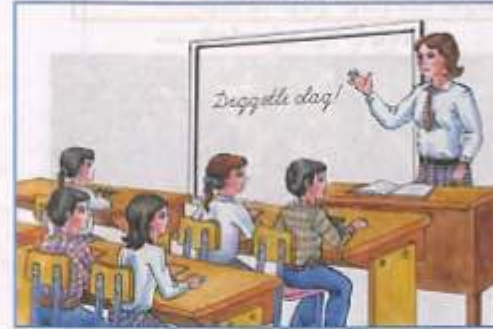
2. Mövzuların sonunda verilmiş "Çalışmalar"ı şagirdlər evdə valideynlərinin nəzarəti altında yerinə yetirməlidir. Bununla da mövzuların mənimsənilməsində valideynlərin iştirakı da təmin olunur.

3. Nisbətən çətin mövzular * işarəsi ilə fərqləndirilib. Bu mövzuların tədrisi zamanı sinfin səviyyəsinə uyğun korrektələr edilə bilər.

4. 27-cı dərslərin mətni nümunə xarakteri daşıyır. Bir kəndin (İlisu) təmsalında verilmiş mətni şagirdlərin yaşadıkları yer haqqında məlumatları əks etdirən mətnlə əvəz etmək tövsiyə olunur.

Müəlliflər

I bölüm

MƏKTƏBƏ DÖNÜŞ. DAVRANIŞ QAYDALARI

INTERAKTİV SUALLAR

1. Tətilin əhəmiyyəti nədir?
2. Yay tətilini harada və necə keçirməlisiniz?
3. Yeni dars ilinə necə hazırlanmışınız?
4. Məktəbdəki davranış qaydaları haqqında nələri bilirsiniz?

A Yay tətili sona çatdı. Yeni dars ilə başladı.

Səhər tezdən yuxudan oyandım. İdman edib yuyundum. Yeməyimi yedikdən sonra çantamı götürüb anamla məktəbə yollandım.

Bu gün Bilik günüdür. Məktəbimizin həyatı şagirdlər, valideynlər və müəllimlərlə doludur. Hər yanda bayram əhval-ruhiyyəsi var. Həm deyib-gülür, bir-birini təbrik edir. Çox həyəcanlıyam. Müəllimim və sinif yoldaşlarımla görüşürəm. Mən onlar üçün çox danışmışdım.

B

Birinci sınıfta yaxşı oxumaq, biliklərə yiyələnmək üçün çox çalışmış, yorulmuşduq. Yorgunluğumuzu yay tətilində istirahət etməklə çıxardıq.

Mən tətilimi Qubada babamgildə keçirdim. Tətildə müəllimimin məsləhət gördüyü kitabları oxudum. Birinci sınıfta «Həyat bilgisi» kitabından öyrəndiklərim əsasında müşahidələr apardım. Müşahidə gündəliyimdə çoxlu qeydlər etmişəm:

- gecələr otların, yarpaqların üstünə şəh düşür;
- qaranlıq göyde uça-uça cücüləri fudur;
- fısağa ot yeyir;
- qurbağa həm suda, həm də quruda yaşayır;
- soxulcan güclü yağışdan sonra torpağın üstünə çıxır.

Müəllim müşahidə gündəliyimi oxuyub xoş sözlər dedi. Məni yoldaşlarıma nümunə göstərdi.

YOXLAMA SUALLARI

1. Oxumağı və yazmağı bilməyən adam hansı çətinliklərlə üzləşə bilər?
2. «Biliksiz adam meyvəsiz ağac kimidir» sözlərinin mənası nədir?
3. Həyat bilgilerinizi artırmaq üçün dərslərdən başqa daha nələrdən istifadə edirsiniz?

ÇALIŞMALAR

Doğru cavabı qeyd edin.

1. Məktəbə nəyə görə gedirlər?
A) Uşaqlarla oynamaq üçün
B) Bəliklərə yiyələnmək üçün
C) Müəllimlərlə görüşmək üçün
2. Müəllim sinfə daxil olanda nə etmək lazımdır?
A) "Buyurun!" demək
B) Ayağa qalxmaq
C) "Xoş gəldiniz!" demək
3. Müəllimin sualına cavab vermək istədikdə nə etmək lazımdır?
A) Yerindən dillənmək
B) Ayağa qalxmaq
C) Əl qaldırmaq
4. Tənəffüsdə aşağıdakılardan hansını etmək **olmaz**?
A) Su içmək
B) Yoldaşlarla söhbət etmək
C) Fit çalmaq
5. Yoldaşınız bilmədiyini soruşduqda nə etmək lazımdır?
A) "Get özün öyrən!" demək
B) İzah etmək
C) "Müəllimdən soruş!" demək

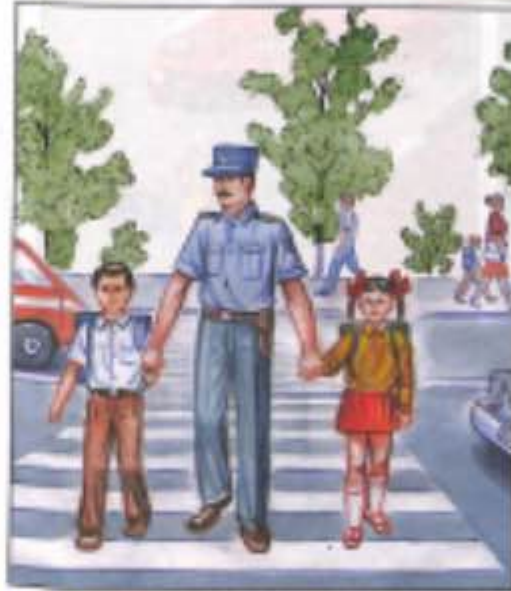
2-ci dərs

Yolda təhlükəsizlik qaydaları.

INTERAKTİV SUALLAR

1. Hansı nəqliyyat vasitələrini tanıyırsınız?
2. Niyə qəhərin küçələrində səhər və axşam daha çox avtomobil olur?
3. Səers, yol hərəkəti qaydalarına riayət olunmırsa nədir baş verər?

A

Yollarda çoxlu nəqliyyat vasitələri hərəkət edir. Qəza baş verməməsi üçün sürücülər **yol hərəkəti qaydalarına** emel edirlər.

Bizim də əməl etməli olduğumuz qaydalar var. Məktəbə və digər yerlərə gedib-gələrkən səki ilə hərəkət etməliyik. Yolu **piyada keçidlərindən** keçməliyik. Keçid olmayan yerlərdən keçərkən əvvəlcə sola, sonra sağa baxmalıyıq. Əgər avtomobil gəlmirsə, yolu cəld keçməliyik.

Avtobusa minərkən və avtobusdan düşərkən onun tam dayanmasını gözləməliyik. Avtomobildə gedərkən qolumuzu, başımızı poncaradan çıxarmamalıyıq. Mağların arxasından salınmamalıyıq. Avtomobil yolunda oynamamalıyıq.

ÇALIŞMALAR

Doğru cavabı qeyd edin.

1. Aşağıdakılardan hansı svetoforun işığı deyil?

- A) Qırmızı işıq
- B) Mavi işıq
- C) Yaşıl işıq

2. Aşağıdakılardan hansı piyada yoludur?

- A) Dəmiryolu
- B) Şose
- C) Səki

3. Aşağıdakılardan hansı nəqliyyat vasitəsi deyil?

- A) Qayıq
- B) Araba
- C) Yelləncək

4. Adamların avtobusa mindiyi və avtobusdan düşdüyü yer necə adlanır?

- A) Dayanacaq
- B) Liman
- C) Stansiya

5. Qolumuzu hərəkət edən avtobusun pəncərəsindən bayıra çıxarsanız nə baş verər?

- A) An sancar
- B) Quş dimdikləyər
- C) Qolumuz xəsarət ala bilər

B Hərəkəti nizamlamaq üçün yolların kənarlarına müxtəlif yol nişanları qoyulur. Onların bəziləri sürücülər, bəziləri isə piyadalar üçündür. Həmin nişanların tələblərinə ciddi riayət olunmalıdır. Əks halda qəza baş verə bilər.

Yol hərəkəti qaydalarına əməl olunmasına yol polisləri nəzarət edir. Onlar qaydaları pozan sürücüləri və piyadaları cəriməliyərlər.

Piyada keçidi

Yerüstü keçid

Yeraltı keçid

Avtobus dayanacağı

Piyada keçə bilər

Piyadaların keçməsi qadağandır!

Piyadaların hərəkəti qadağandır!

Velosipedlə hərəkət qadağandır!

YOXLAMA SUALLARI

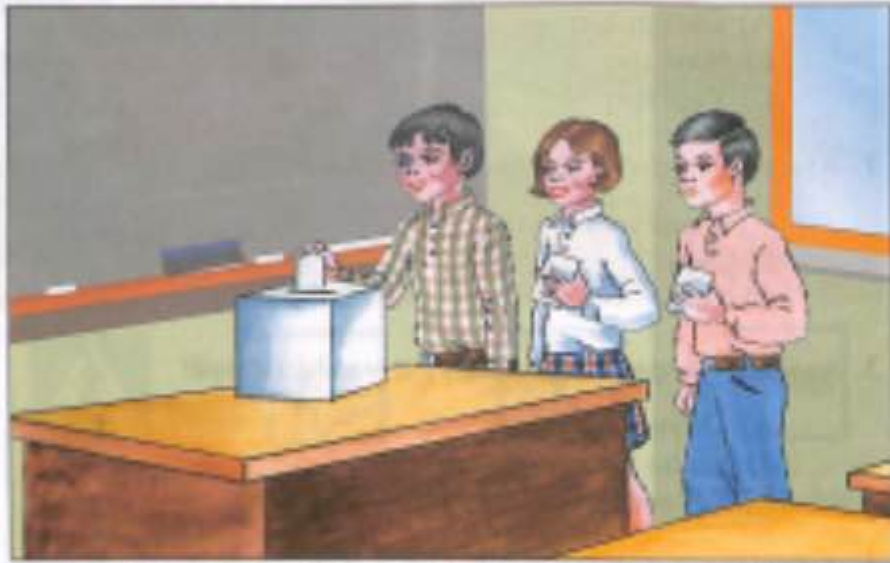
1. Nəyə görə kiçikyaşlı uşaqların avtomobilin qabaq oturacağında oylanmasına icazə verilmir?
2. Yol hərəkəti nişanları nəyə ləzəmdir?
3. Kəçəli keçid olmayan yerdən keçərkən nəcə hərəkət etməlisiniz?

INTERAKTİV SUALLAR

1. Sınıf nümayəndəsinin vəzifələri hansılardır?
2. Sınıf nümayəndəsi və onun köməkçisi hansı keyfiyyətlərinə görə seçilir?
3. Sizcə, sınıf nümayəndəsinin direktor tərəfindən təyin edilməsi doğrudur, yoxsa seçki yolu ilə seçilməsi? Niyə?

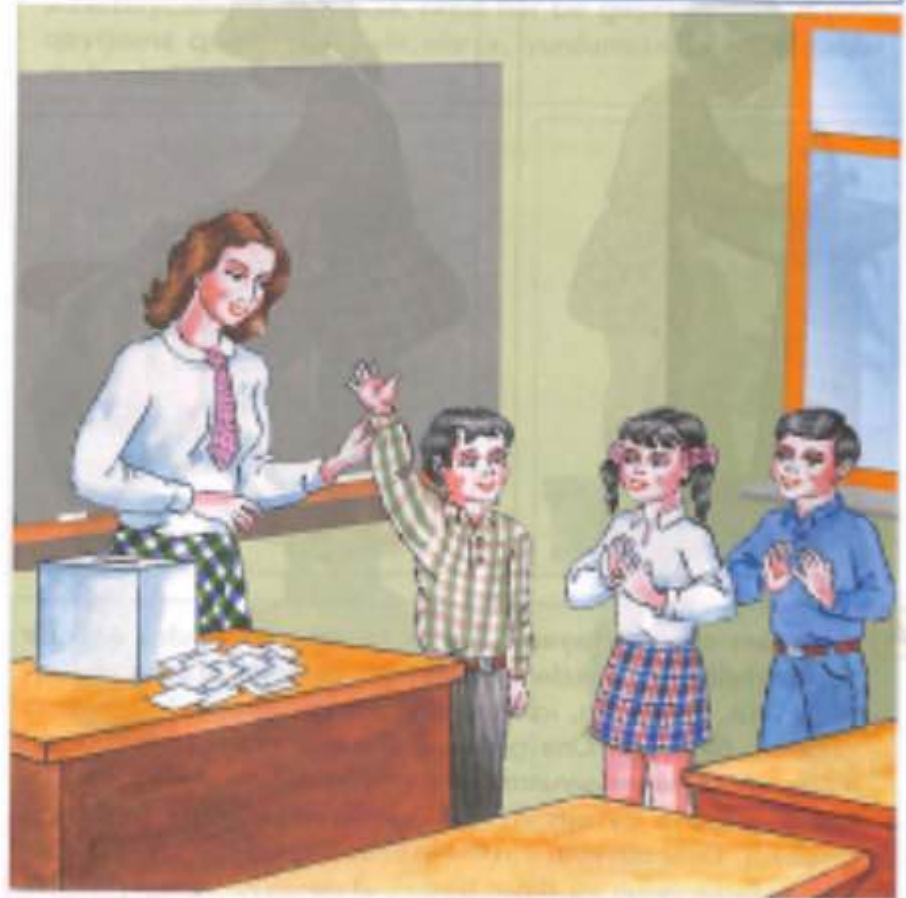
A Məktəbin direktor və onun köməkçiləri tərəfindən idarə olunduğunu bilir. Burada müəllimlərlə yanaşı, kitabxanaçı, bufetçi, gözetçi və xidmətçilər də çalışır. Bir sözlə, hərənin öz vəzifəsi var.

Məktəbdə şagirdlərin də yerinə yetirdikləri vəzifələr var: sınıf nümayəndəsi, onun təmizlik və idman işləri üzrə köməkçiləri və s. Şagirdlər həmin vəzifələrə seçilmək üçün əvvəlcə **namizəd** olurlar. Sonra **gizli səsvermə** keçirir. Hər kəs tərəfdarı olduğu namizədə səs verir. Ən çox səs qazanan həmin vəzifəyə seçilir. Biz seçilən yoldaşımızı təbrik edirik. O isə bizə təşəkkürünü bildirir. Beləliklə, sınıfta **demokratik mühit** yaranır.

B

Keçən il olduğu kimi, bu il də özümüza demokratik qayda ilə sınıf nümayəndəsi seçdik. Bu dəfə üç namizəd arasında ən çox səs toplayan Toğrul oldu. Müəllimimiz onu sınıf nümayəndəsi elan edib, əlini yuxarı qaldırdı. Toğrul həmişə təşəkkür etdi. O, sınıfımızın məktəbdə nümunəvi olması üçün çalışacağını bildirdi.

Sonra bu qayda ilə Laləni sınıf nümayəndəsinin təmizlik üzrə, Orxanı isə idman üzrə köməkçisi seçdik. Lalə sınıfın təmizliyinə və növbəçilərin işinə nəzarət edəcək. Orxan isə başqa siniflərlə idman yarışlarını təşkil edəcək, komandamızın kapitanı olacaq.

Yadda saxlayın

Vəzifəyə seçdiyiniz yoldaşınızın tapşırıqlarını yerinə yetirmək demokratiyanın böyük tələbidir.

INTERAKTİV SUALLAR

1. «Təmizkarlıq» dedikdə nə başa düşürsünüz?
2. Pintlilikdən nələr törəyə bilər?
3. «Sağlam adam» dedikdə nə başa düşürsünüz?

A Sağlamlıq istəyən hər kəs təmizkar olmalıdır. Axı, bir çox xəstəliklər pintlilikdən yaranır. Biz daim hərəkətdə oluruq: iş görürük, oynayırıq, idman edirik və s. Nəticədə üst-başımız çirkənlənir, tozlanır. Ona görə də əllərimizi tez-tez sabunla yumağa və vaxtaşırı yuyunmağa vaxt verməliyik. Təmiz və səliqəli geyinməyə öyrəşməliyik. Səhər və axşam dişlərimizi fırçalamalıyıq. Dırnaqlarımızı vaxtılı-vaxtında tutmalıyıq. Öz-gözümüzün, qulaqlarımızın və digər bədən üzvlərimizin təmizliyinə fikir verməliyik. Bununla biz özümüzü, ailə üzvlərimizi və sənədlər yoldaşlarımızı xəstəliklərdən mikroblardan qoruyub saxlayırıq.

B

Yalnız bədərimizi və paltarımızı təmiz saxlamaqla iş bitmir. Ətrafımız da təmiz olmalıdır. Evinizin təmiz və səliqəli olmasına diqqət etməliyik. Yataq otağımızın havasını tez-tez dəyişməliyik.

Məktəbimizin təmizliyinə fikir verməliyik. Axı, məktəb bizim ikinci evimizdir. Biz günümüzün xeyli hissəsini burada keçiririk. Sınıfta təmizliyə riayət etməli və oradakı əşyaları qorumağıq. Unutmamalıyıq ki, onlardan başqaları da istifadə edəcək.

Hər kəs öz evini, iş yerini, həyat-becəsini təmiz saxlasa, kəndlərimiz və şəhərlərimiz də təmiz olar. Vətənimizi — doğma Azərbaycanımızı sevirsə, onun hər bir qışqığının təmizliyinin qayğısına qalmalıyıq! Belə olarsa, yurdumuza gələn qonaqlar da bizdən razı qalar.

YOXLAMA SUALLARI

1. Nəyə görə dişləri yeməkdən sonra yumaq lazımdır?
2. Dırnaqları vaxtılı-vaxtında tutmaq nə baş verir?
3. Nəyə görə tez-tez yuyunmaq lazımdır?
4. Kənd və şəhərlərimizin təmiz olması üçün nə etmək lazımdır?

ÇALIŞMALAR

Doğru cavabı qeyd edin.

1. Sınıf nümayəndəsinin köməkçilərini kim seçməlidir?
A) Sınıf nümayəndəsi
B) Şagirdlər
C) Müəllim
2. Aşağıdakılardan hansı təmizlik üzrə köməkçinin vəzifəsidir?
A) İdman yarışlarının təşkili
B) Sınıfdə səlqə-sahməyə nəzarət etmək
C) Müəllim olmayanda sınıfdə sakitliyi təmin etmək
3. Təmizkarlıq nə üçün lazımdır?
A) Yaxşı görünmək üçün
B) Sağlamlıq üçün
C) Yaxşı qiymət almaq üçün
4. «... pulla almaq olmaz.» cümləsində nöqtələrin yerinə aşağıdakılardan hansını yazmaq olar?
A) Ləzzətli yeməyi
B) Sağlamlığı
C) Qəşəng paltarı
5. Meyvəni yeməzdən əvvəl nə etmək lazımdır?
A) Paltarı sürtmək
B) Cəb desməklə silmək
C) Su ilə yumaq

5-ci dərs

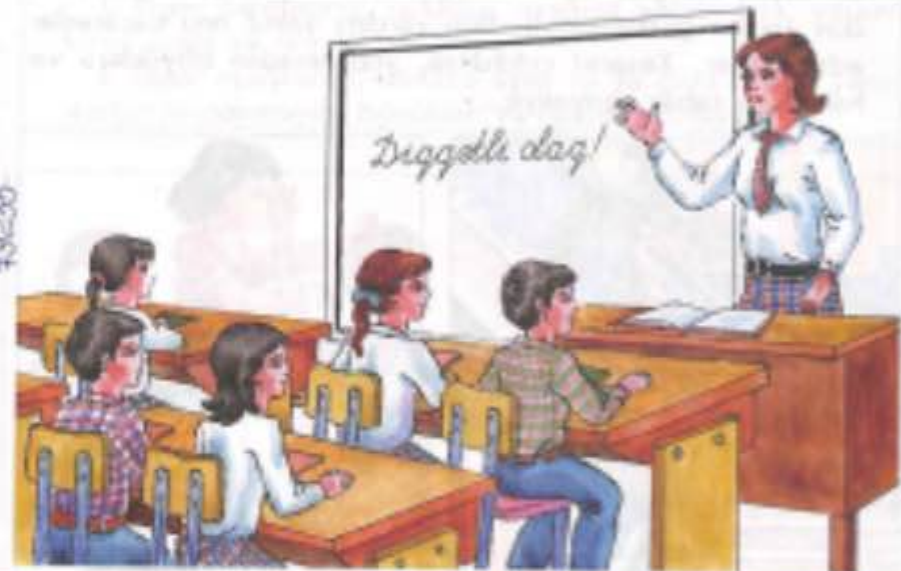
Diqqətli olaq. Qəzalardan qorunaq.

INTERAKTİV SUALLAR

1. «Diqqətli olmaq» ifadəsini zəncə başqa dəyişdiriniz?
2. «Diqqətli ol!» əbəllərini ən çox harada eşidiriniz?
3. Diqqətli olmayanda nələr baş vərə bilər?

49235

A Evdə, məktəbdə, heyətdə valideynlərdən, müəllimlərdən və böyüklərdən tez-tez eşidirik: «Diqqətli ol!», «Diqqətlə qulaq as!», «Diqqətlə bax!». Bəs, diqqətli olmaq nə deməkdir? Diqqətli olmaq — gözünlə gördüyün, qulağınla eşitdiyən hər şeyə fikir verməkdir. Diqqətli adam heç nəyi gözədən qəçirmir.

Biz həmişə diqqətli olmalıyıq: kitab oxuyarkən, iş görərkən, yemək yeyərkən, söhbət edərkən, yolu keçərkən. Məktəbdə dərs zamanı müəllimi diqqətlə dinləməli, onun göstərişlərini yerinə yetirməliyik.

Hər gün hər yerdə diqqətli olmağa vardiş etməliyik. Çünki diqqətsiz adam həmişə çətinliklərlə üzleşir.

B Davranış qaydalanna riayət etməmək, diqqətsizlik və ehtiyatsızlıq bəzən xoşagəlməz hadisələrlə nəticələnir. Ona görə də iş görürkən ehtiyatlı olmaq, qəza törədə biləcək hərəkətlər etməməliyik. Dəlci, kəsici və yandırıcı aşılarla oynamamalıyıq. Yanımızda böyüklər olmadıqda elektrik cihazlarından istifadə etməməliyik.

Təsadüfən qəza baş veribsə, yəni müəyyən qaydalara əməl etməliyik. Xəsarət alanlara diqqətlə, tələssiz və hay-küysüz ikinci yardım göstərməliyik. İlk yardım yalnız onu bacaranlar edə bilərlər. Xəsarət ciddidirsə, yubanmadan böyüklərə və həkimlərə xəbər verməliyik.

C

- Əgər əlinizdə və ya ayağınızda yanmış varsa:
 - yumurtanın ağını yanmış yərə çəkin;
 - kartofu kəsib yanmış yərə qoyun.
- Əgər burnunuzdan qan açıbsa:
 - burnunuzun üstünə soyuq suda ısladılmış dəsmal qoyun;
 - qan burunun sağ deşiyindən gəlirsə sol əlinizi, sol deşiyindən gəlirsə sağ əlinizi yuxarı qaldırın.
- Əgər barmağınız, qolunuz, ayağınız yaralanıbsa, yarəmi təmiz sarğı ilə sarıyın.
- Əgər ayağınızda, əlinizdə sınıq və ya çıxıq olarsa, yerinizdən tərpənməyin, böyükləri və həkimi gözləyin.

YOXLAMA SUALLARI

- Səhər məktəbə hazırlaşarkən diqqətli olmağınız nə baş verə bilər?
- Məşədə qolunuz ayrılırsa, hansı ilkin tibbi tədbirləri görməlisiniz?
- Xoşagəlməz hadisələr hansı səbəblərdən baş verir?

ÇALIŞMALAR

Şəklə diqqətlə baxın. Kimin evdə gizləndiyini müəyyən edin.

Anar

Lalə

Elçin

Nərgiz

Eldar

6-cı dərs

Dost kimdir?

İTERAKTİV SUALLAR

1. «Dost» dedikdə nə başa düşürsünüz?
2. Dostunuzla aranızda narazılıq yarananda nə edirsiniz?
3. Necə fikirləşirsiniz, dostunuz başqaları ilə də dostluq edə bilərmi?

A

Müəllim: Siz dostsunuz, niyə bir-birinizə arxa çevirmisiniz?

Samir: Sabir məndən kəsüb.

Sabir: Xeyr, Samir məndən kəsüb.

Müəllim: Nəyə görə?

Samir: Mən ondan məktəbə nə üçün ütüsüz şalvarla gəldiyini soruşdum.

Sabir: Xeyr, əvvəlcə mən ona əllərinin çirkli olduğunu bildirmişdim.

Müəllim: Məgər dost dostun nöqsanını deməməlidir?

Samir: Deməlidir.

Sabir: Əlbəttə, deməlidir.

Müəllim: Bəs, onda niyə kəsürsünüz? Barışın.

Samir: Sabir, məni bağışla! Üzr istəyirəm.

Sabir: Samir, sən də məni bağışla! Bir də belə səhvə yol verməməliyik.

B «Yaxşı dost qardaş kimidir». Bunu atalarımız deyib. Bəlkə də ələ ona görə insanlar homiqa özələinə dost axtarıblar. Dostlar yən gündə də, çətin gündə də gerek bir yerdə olsun, bir-birinin sevincinə, kədərinə şərik olsunlar. Dostlar arasında inam və etibar olmalıdır. Dost dostun səhvini üzünə deməlidir. Onlar lazim gəldikdə bir-birinə tamonəsiz kömək etməlidirlər.

Dostluq yalnız ayn-ayrı insanlar arasında yox, ailələr, xalqlar, ölkələr arasında da olur.

Ad gününə mubarak!

Keçmiş olsun!

YOXLAMA SUALLARI

1. Ne vaxtsa dostundan kömək istəmişsənmi? O sənə kömək edibmi?
2. Bəs, özün ne vaxtsa dostuna kömək etmişsənmi?
3. «Dost dar gündə tanımar», «Dost dostu tanı görək!» atalar sözlərinin mənasını necə başa düşürsünüz?

II bölüm

HƏYAT ÜÇÜN NƏLƏR LAZIMDIR?

INTERAKTİV SUALLAR

1. Şakillərdə ilin hansı fasilləri əks olunub? Bunu necə müəyyən etdiniz?
2. Fosilləri daha hansı əlamətlərinə görə müəyyən etmək olar?
3. Skamyadan heç bir fasildə dəyişməməsinin səbəbi nədir?

A İsti yay günləri arxada qalıb. Artıq payızdır. Kəçəri quşlar uçub isti yerlərə gedib. Gündüzlər qısalmışa, gecələr uzalmışa başlayıb. Sular da soyuyub. Daha dənizdə, çayda çimmək olmur. Ağacların yarpaqları saralıb tökülür, xəzəl olur.

Alimlər öyrəniblər ki, ağacların yarpaqlarına yaşıl rəng verən xlorofil adlı maddədir. Yazda, yayda bol günəş şüalarının təsiri ilə yarpaqlarda xlorofil amala gəlir. Onlar yarıyaşıl olurlar. Payızda isə günəşin şüaları və istiliyi azalır. Ona görə də bir çox ağacların yarpaqlarında xlorofil amala gəlmir. Yarpaqlar saralıb tökülür.

Qarqandan qarlı-şaxtəli qış fəsi gəlir.

B

Maraqlıdır, görəsən, fasillər necə dəyişir?

Yer kürəsinin Günəşin ətrafına bir də fırlandığını bilirik. Bu müddətdə Yer özünün ayrı-ayrı tərəflərini Günəşə çevirir. Günəşə tərəf duran tərəflər çox, digər tərəflər isə az işıq və istilik alır. İşıqın və istiliyin az və ya çox olması nəticəsində fasillər dəyişir. Yer in Vətənimiz Azərbaycan yerləşən tərəfində dörd fəsil olur: yaz, yay, payız, qış. Dünyanın ehs yerləri var ki, orada bircə fəsil olur. Ekvatorda həmişə yay, şimal və cənub qütblərində isə həmişə qışdır.

YOXLAMA SUALLARI

1. Yer Günəş ətrafına bir dəfə fırlanınca nə qədər vaxt keçir?
2. Fosillərin dəyişməsinin səbəbi nədir?
3. Payızda yarpaqların saralıb tökülməsinin səbəbi nədir?
4. Yer kürəsinin hansı hissəsində həmişə yay, hansı hissəsində həmişə qış olur?

Yadda saxlayın

Yaz ayları: mart, aprel, may.

Yay ayları: iyun, iyul, avqust.

Payız ayları: sentyabr, oktyabr, noyabr.

Qış ayları: dekabr, yanvar, fevral.

ÇALIŞMALAR

Hekayəni ən çox uyğun gələn atələr sözü ilə bitirin.

1. Əkəndə yox, biçəndə yox, yeyəndə ortaq qardaş.
2. İşləməyən dişləməz.
3. İstəyənin bir üzü qara, verməyənin iki üzü.

Orxanla Aytən ilboyu bağdakı ağaclara qulluq elədilər. Qışda onlann dibiə qar yığdılar. Yazda ətrallarını xəzəldən təmizləyib yumşaldılar. İsti yay günlərində suladılar. Kaloğlan onlara kömək etmədi. Gününü velosiped sürməklə, it-pişiklə oynamaqla, mayallaq aşmaqla keçirdi. Payız gəldi. Meyvələr yetişdi. Orxanla Aytən zəhmətlərinin bəhrəsindən danib yemək istədilər. Hardansa Kaloğlan da peyda oldu. Boy-nunu büküb onlardan meyvə istədi. Orxanla Aytən ona dedilər:

8-ci dərs

Hava necə olacaq?

İTERAKTİV SUALLAR

1. Bu gün hava necədir?
2. Dünəki hava ilə bugünkü hava arasında hansı fərqləri müşahidə edirsiniz?
3. Hava haqqında məlumat insanların sayına lazımdır?

Buludlu hava

Sıxıltılı hava

Damandı hava

Qarı hava

A

Bu gün hava necə olacaq? Bəs, səhə? Bu sual insanları həmişə düşündürüb. Axı, onlar məhsul becərmək, ev tikmək, səyahətə çıxmaq üçün öz işlərini əvvəlcədən planlaşdırırlar. Təbiətdə isə hava daim dəyişir. Bəzən nəinki bir gün, hətta bir saat ərzində gəh isti, gəh soyuq, gəh küləkli, gəh də yağmurlu olur. Hələ qədim zamanlardan insanlar havanın necə olacağını əvvəlcədən bilmək üçün bitkilər və heyvanlar üzərində müşahidələr aparıblar. Öyrəniblər ki, qaranquşlar ağcaqdan uçursa, yağış yağacaq. Gecəyan orcamələr oxuyursa, səhə gün aydın və isti keçəcək. Pişik döşəməni cırmaqlayırsa, külək səçək. Zəmidə buğdanın sepləqən gödəkdrə, qış qarlı keçəcək.

Yerli stasiya

Hava tertozmetlari

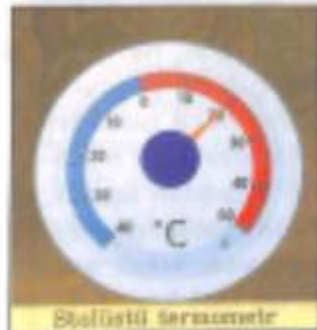

Kosmik stasiya

B Hava haqqında məlumatı öyrənən xüsusi stansiyalar var. Onlar Yer kürəsinin müxtəlif məntəqələrində qurulub. Hava haqqında məlumatı öyrənmək üçün kosmik peyklərdən də istifadə olunur. Peyklər Yerə ətrafına fırlanaraq, yerdə baş verən hava dəyişikliklərini kosmosdan müşahidə edir və stansiyalara xəbər verirlər. Hava haqqında məlumatları öyrənən insanlar **sinoptiklər** adlanır.

Hava haqqında məlumatları indi radiodan, televizordan, internetdən almaq olar. Bu işdə hətta cib telefonları da köməyimizə gələ bilər.

Havanın temperaturunu özümüz də ölçə bilərik. Bunun üçün **termometr** adlanan cihazdan istifadə olunur.

Bəliətli termometr

Küpa termometri

ÇALIŞMALAR

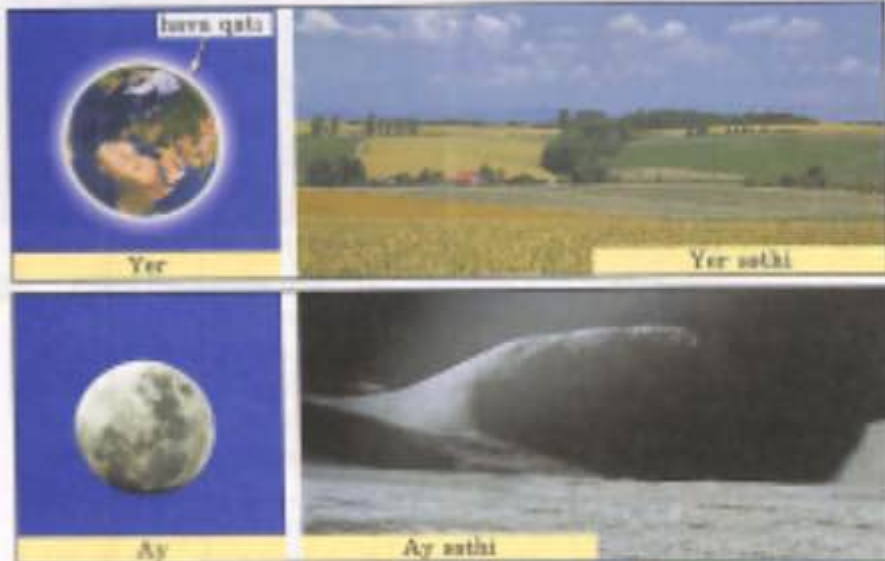
Həftə ərzində hər gün günorta havanın necə olduğunu müşahidə cədvəlində "+", "-" işarələrinin köməyi ilə qeyd edin.

Hava	Güneş	Külək	Güneş, bulud	Şimşək	Yağış	Göy qarğıyacaq	Qar
Günlər							
1. Bazar ertəsi							
2. Çərşənbə axşamı							
3. Çərşənbə							
4. Cümə axşamı							
5. Cümə							
6. Şənbə							
7. Bazar							

INTERAKTİV SUALLAR

1. Havanın varlığını necə hiss etmək olar?
2. Onun rəngi, iyli və forması haqqında nə deyə bilərsiniz?
3. Havanın insan həyatı üçün əhəmiyyətini necə izah edə bilərsiniz?

A İnsan bir müddət susuz və qidasız yaşaya bilər. Havasız yaşamaq isə mümkün deyil. Nəfəsinizi içəri çəkib fikrinizdə sayın: bir, iki, üç, On beşə çatmamış nəfəs almaq istəyəcəksiniz.

Yer üzündə bütün canlılar havaya möhtacdır. Ona görə də deyirlər ki, hava həyat mənbəyidir.

Hava həm də Yer kürəsini Günəşin yandırıcı istisindən, Kosmosun soyuğundan qoruyur. Əgər hava qatı olmasaydı, Yer üzünü gündüzlər qaynar qazana, gecələr isə buzlanmaya dönərdi. Ətrafımızdakı meşələr, çəmənliklər, bərli-bəhrəli çöllər cansız səhralara çevrilirdi. Başqa planetlərdə və Ayda olduğu kimi, Yerdə də həyat olmazdı.

B Ətrafımızda hər yerdə hava var. Rəngi olmadığına görə biz onu görə bilmirik. Havanın iyli və dadı da yoxdur. Hava bütün boşluqları, hətta qab-qacaqların, əşyaların içindəki boşluqları da doldurur.

İnsanlar havadan bir çox işlərdə istifadə edirlər. Uşaq çarları, topolar, avtomobilin və velosipedin təkərləri hava ilə doldurulur. Balıqçılar bəzən hava doldurulmuş qeyiqlərdən istifadə edirlər. Dənizçilər suda batmamaq üçün özləri ilə hava komarları götürürlər. Su altında işləyənlər hava balonları ilə nəfəs alırlar.

Havadan qaynaq işlərində də istifadə olunur, çünki hava yanmaya kömək edir.

YOXLAMA SUALLARI

1. Dərindən nəfəs aldıqda köksümüzlə niyə qabarıq?
2. Ocaq pişirənə nəyə görə üfürülür?
3. Yaşadığımız yerdə havanı nələrlə çirkləndirir?
4. Sizcə havanın təmizliyini qorumaq üçün nə etmək lazımdır?

ÇALIŞMALAR

Valideynerinizin köməyi ilə araşdırma aparaq və suallara cavab verin.

1. İki stakan su götürün. Birinə daş parçası, digərinə isə qənd parçası atın. Daş parçası atılan stakandan fərqli olaraq, qənd parçası atılan stakandan qovucular çıxacaq. Niyə!

2. Yarısına qədər su ilə doldurulmuş layan və boş stakan götürün. Stakanı əvvəlcə birinci şəkildəki kimi suya üzüləşəyi salın. Bu zaman maneə hiss edəcəksiniz. Sonra stakanı ikinci şəkildəki kimi yana əyib suya salın. Bu zaman stakan asanlıqla suya batacaq. Bunun səbəbi nədir!

1

2

3. İki şam yandırın. Birinin üstünü şəkildəki kimi boş banka ilə qapayın. Az keçmiş banka ilə qapanmış şam sönecek. O biri şam isə yanmağına davam edəcək. Nəyə görə!

İTERAKTİV SUALLAR

1. Suyun canlılar üçün əhəmiyyəti nədir?
2. Qar və buzun əmələ gəlməsi barədə nə bilirsiniz?
3. Suyun rəngi barədə nə deyə bilərsiniz? "Şəffaf" sözünü necə başa düşürsünüz?

A Susuz həyat ola bilməz. Yer üzündə yaşayan bütün canlılara su lazımdır. Bir çox canlılar suda yaşayır. Su və tərkibində su olan qidalarda olmasa, insan bir həftədən artıq yaşaya bilməz. Axi, bədənimizin çox hissəsini su təşkil edir. Su yalnız içmək üçün deyil, həm də yemək hazırlamaq, təmizlik işləri görmək, bağ-bağçalarımızı suvarmaq, heyvanlarımızı sulamaq üçün lazımdır.

Su nəqliyyatı ən ucuz nəqliyyat növüdür. Okeanlarda, dənizlərdə, böyük çaylarda uzan gəmilər insanları və yükləri bir yerdən başqa yere daşıyır.

Axar sulardan həm də elektrik enerjisi almaq olur.

B Bəzən danışq zamanı suyun ağ rəngdə olduğunu deyirlər. Bu, yanlış fikirdir. Bunu sübut etmək üçün bir stakan süd və bir stakan təmiz su götürək. Hər ikisinin içərisinə qənd parçası ataq. Süd ağ olduğuna görə onun içərisindəki qənd görünməyəcək. Su rəngsiz, daha doğrusu, şəffaf olduğu üçün onun içərisindəki qənd aydın görünəcək.

Təmiz suyun dağı və çoxusu olmur. Onun forması da yoxdur. Hənsi qaba töksək həmin qabın formasını alır.

Su axa bilər, buxarlanır və donur. Yəni bir haldan başqa hala keçir. Onun bu xassələri yağış və qar yağmasına, çayların əmələ gəlməsinə səbəb olur. Su həm də bəzi maddələri, məsələn, havanı, qəndi və duzu özündə həll edir.

Bu axır

Bu buxarlanır

Bu həll edir

Bu donur

YOXLAMA SUALLARI

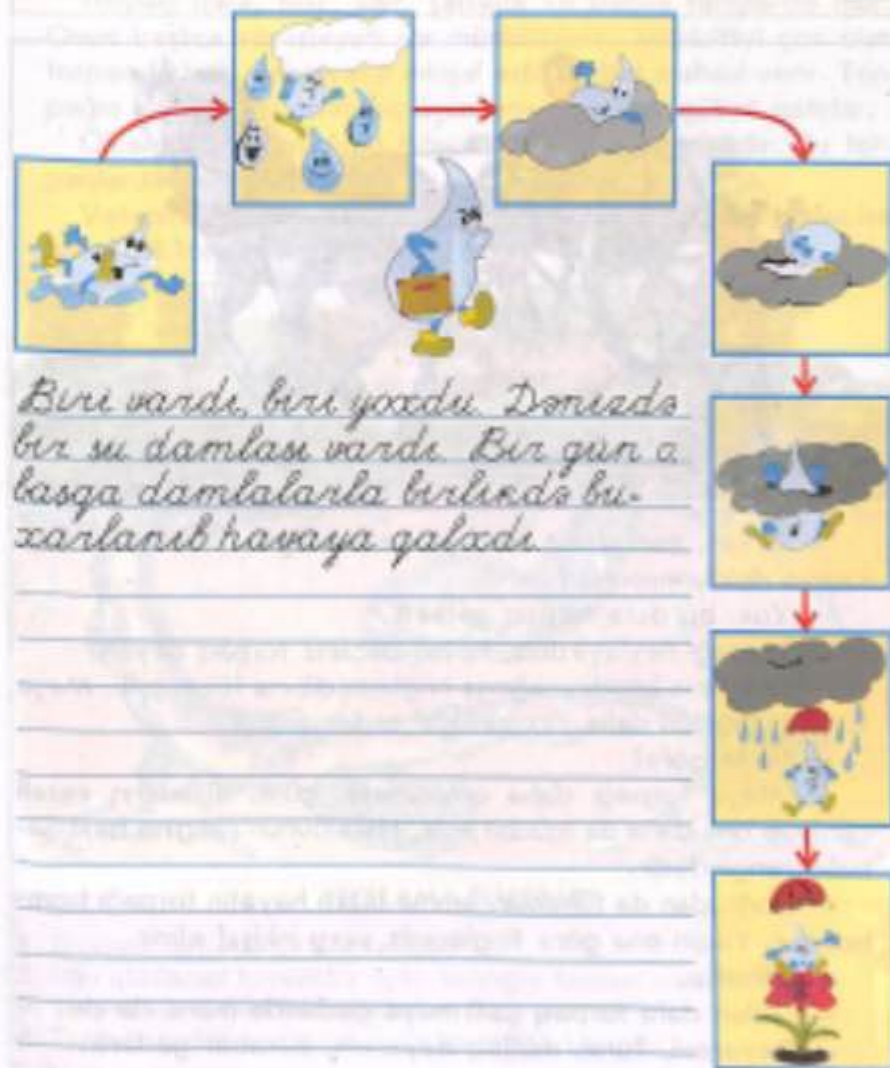
1. Suyun şəffaf olduğunu daha necə sübut edə bilərsiniz?
2. Suyun hansı xassələri var?
3. Suyun hansı xassəti çayların əmələ gəlməsinə səbəb olur?

ÇALIŞMALAR

Şəkilərə ardıcılıqla baxın və «Su damlasının səyahəti» nağılına davam etdirin.

Biri vardı, biri yoxdu. Donuda
bir su damlası vardı. Bir gün o
başqa damlalarla birlikdə bu-
xarlanıb havaya qalxdı.

INTERAKTIV SUALLAR

1. Yaşadığımız ərazidə hansı rəngdə torpaqlar var?
2. Bizim torpaqlarda hansı bitkilər daha yaxşı bitir?
3. Torpağın insanlar və bitkilər üçün əhəmiyyəti nədir?

- A** — Orxan, sən atanla meşəyə getməmişdin? Yoxsa odunları kisəyə doldurmusunuz?
- Yox, bu dəfə torpaq gətirik.
- Torpağı neyləyirsiniz, həyat-bacanız torpaq deyil?
- Onu təzə basdıracağımız tinglərin dibinə tökəcəyik. Meşə torpağı bitkiləri daha yaxşı inkişaf etdirir.
- Nəyə görə?
- Meşə torpağı daha qüvvəlidir, çünki ağacların xəzəli çürüyüb onu daha da münbit edir. Hələ bunun rənginə bax! Şabalid rəngindədir.
- Doğrudan da fündür, amma bizim həyətin torpağı bombozdur. Yəqin ona görə tinglərimiz yaxşı inkişaf etmir.
- Əlbəttə.
- Gələn dəfə torpaq gətirməyə gedəndə mənə də de.
- Deyərəm, Tural, mütləq deyərəm. Bərabər gederik.

B

Həyat üçün torpaq da hava və su kimi vacibdir. Biz qidalığımızın və geyimlərimizin çoxunu torpağın məsulu olan bitkilərdən alırıq.

Torpaq yerin bitki bitən üst qatıdır. Torpağın tərkibində qum, toz, gil, su, hava, həmçinin bitki və heyvan çürüntüləri var. Bunlar bitkilərin qidalanması və inkişafı üçün lazımdır. Bir çox canlılar, məsələn, soxulcanlar və bəzi cücülər torpaqda yaşayır.

Torpaq qara, boz, sarı, şabalıdı və başqa rənglərdə olur. Onun başlıca xüsusiyyəti işə münbitliyidir. Münbitliyi çox olan torpaqda bitki daha yaxşı inkişaf edir və bol məhsul verir. Torpağın münbitliyini artırmaq üçün ona peyin və gübrə qatırlar.

Ölkəmizdə torpaqların böyük bir hissəsi münbitdir. Bu torpaqlarda hər şey bitir.

Vətənimizin cürbəcür sərvətləri var. Ən böyük sərvətimiz işə bərəkətli torpaqlarımızdır.

YOXLAMA SUALLARI

1. Bitkinin torpaqla nə kimi əlaqəsi var?
2. Ötlə qidalanan heyvanlar üçün torpağın faydası nədir?
3. Torpaqda yaşayan hansı canlıları tanıyırsınız?
4. Torpağı münbitləşdirmək üçün nə etmək lazımdır?

ÇALIŞMALAR

Doğru cavabı qeyd edin.

1. Torpaq yerin hansı qatıdır?

- A) Alt
- B) Orta
- C) Üst

2. Bu rənglərdən hansı torpağın rəngi deyil?

- A) Sarı
- B) Yaşıl
- C) Boz

3. Aşağıdakılardan hansı torpağın tərkibində yoxdur?

- A) Qum
- B) Su
- C) Sement

4. Nəyə görə meşə torpağı daha qüvvətli olur?

- A) Yumşaq olduğuna görə
- B) Tərkibində çoxlu çürüntü olduğuna görə
- C) Həmişə kölgədə olduğuna görə

5. Qızılgül kolunun dibinə aşağıdakılardan hansını tökmək olar?

- A) Sabunlu su
- B) Duzlu su
- C) Arx suyu

İTERAKTİV SUALLAR

1. Yer üzündə həmişə gətə olən nələr baş verər?
2. Günəşin canlılara faydası haqqında nə bilirsiniz?
3. İlin hansı fəslində Günəşə «ığı var, istili yox» deyirlər? Nəyə görə?

A

- Ata, bu nə idi, başımızın üstündən uçub keçdi?
- Yarasadı, oğlum, ova çıxıb. Uça-uça cücüləri tutur.
- Qaranlıqda ov olar? Gündüzlər ona bəs eləmir?
- Yox, bala, yarasalar gündüzlər ağacların köşündə, evlərin çardağında, divarlardakı daşların arasında gizlənilir. Onlar işıqdan qorxurlar.
- Ata, bəs, deyirdin bütün canlılara işıq lazımdır? Yarasaya işıq lazım deyilmiş ki?
- Yox, oğlum, doğrudan da bütün canlılara işıq lazımdır. Işıq olmasa, bitkilər olmaz. Bitkilər olmasa, cücülər ac qalıb məhv olar. Cücülər də olmasa, yarasalar qidasız qalırlar. Bax, görürsən, yarasaya da işıq lazımdır.
- He, bunu heç fikirləşməmişdim...

B Hava, su və torpaq lazımınca isinməsə, Yer üzündə həyat olmaz. Deməli, canlıların yaşaması üçün Günəşin işığı və istiliyi də çox vacibdir.

Yer üzündə külək, yağış, qar da Günəşin təsiri ilə əmələ gəlir.

Günəşdən başqa Yerə ulduzlar da işıq salır. Bunu aydın gecələrdə müşahidə etmək daha asandır. Lakin ulduzlar çox uzaqlarda yerləşdiyindən, onların Yerə düşən işıqları zəif olur.

Hələ keçmiş zamanlardan insanlar qaranlıqda istifadə etmək üçün müxtəlif çıraqlar, soyuq havalarda evləri qızdırmaq üçün isə sobalar icad etmişlər. Hazırda istifadə olunan qaz, daş kömür, odun, elektrik sobaları, elektrik lampaları da insanların bu tələbatlarını ödəyir. Elektrik işığından və sobalardan istifadə etməklə soyuq qış aylarında istixanalarda tərəvəz məhsulları, müxtəlif meyvələr də yetişdirilir.

YOXLAMA SUALLARI

1. Nəyə görə Ay işıq mənbəyi hesab olunmur?
2. Yaşadığınız ərazidə evləri hansı vasitələrlə qızdırırlar?
3. İstixanalarda işıq və istilikdən nə məqsədlə istifadə olunur?

ÇALIŞMALAR

Doğru cavabı qeyd edin.

1. Planetimizdə canlıların yaşamasını və inkişafını təmin edən hansı işıqdır?
A) Ay işığı
B) Günəş işığı
C) Ulduz işığı
2. Bitkilərin yarpağına yaşıllıq verən aşağıdakılardan hansıdır?
A) Yağış
B) Külək
C) Xlorofil
3. Yer kürəsinin hansı hissəsində həmişə yay olur?
A) Azərbaycanda
B) Antarktidada
C) Ekvatorda
4. Nəyə görə köçəri quşlar payızda isti yerlərə uçub gedirlər?
A) Yarpaqlar töküldüyünə görə
B) Soyuqlar düşdüyünə görə
C) Qida azaldığına görə
5. Aşağıdakı heyvanlardan hansı isti ölkələrdə yaşayır?
A) Zürafə
B) Ağ ayı
C) Fil

INTERAKTİV SUALLAR

1. Hansı qida məhsullarını tanıyırsınız?
2. Tez-tez eşitdiyiniz «düzgün qidalanma» sözləcinin mənasını necə başa düşürsünüz?
3. «Süfrə arxasında davranış qaydaları» dedikdə nəyi başa düşürsünüz?

- A** Bütün canlılar kimi insanların da qidaya ehtiyacı var. İnsan havasız, susuz, işıqsız, istiksiz yaşaya bilmədiyi kimi, qidasız da yaşaya bilməz. Süfrələrimizdə müxtəlif yeməklər olur. Onları hazırlayarkən anamız cürbəcür qida məhsullarından istifadə edirlər. Bu qida məhsullarının bir hissəsi bitkilərdən (şəkil 1), bir hissəsi heyvanlardan (şəkil 2) alınır. Bəzi qida məhsulları isə maddələrdən (şəkil 3) çıxarılır.

- A** Düzgün, keyfiyyətli, vaxtli-vaxtında qidalanma bizi müxtəlif xəstəliklərdən qoruyur və inkişaf etdirir. Qida sağlamlığımızı möhkəmləndirir, iş qabiliyyətimizi artırır. Yaxşı qidalananda dərslərimizi də yaxşı qavrayırıq.

Səhləm inkişaf etmək üçün qida məhsullarının hamısından ancaq lazımi miqdarda yeməliyik. Gündə üç dəfə — səhər, gü-norta və axşam yeməyə öyrəşməliyik. Süfrə arxasında aşağıdakı qaydalara riayət etməliyik:

- düzgün və rahat əyləşmək;
- çox isti və çox soyuq yeməmək;
- ağızda yemək olarkən danışmamaq;
- yeməyi səssiz və yaxşı çeynəmək;
- qəşiq, çəngəl və bıçaqdan istifadə etməyə alışmaq;
- yeməkdən sonra süfrəni hazırlayanlara təşəkkür etmək;
- süfrəni yığışdırmağa kömək etmək.

YOXLAMA SUALLARI

1. Sizin, bəl hansı qida məhsullarındandır?
2. Hansı bitkilərin toxumlarından qida məhsulu kimi istifadə olunur?
3. Hansı qida məhsullarına çiy (bişməmiş) yemək olmur?

ÇALIŞMALAR

Ananız yarpaq dolması bişirərkən hansı qida məhsullarından istifadə edir? Cavablarınızı aşağıdakı siyahılara yazın.

Bitkilərdən alınan qida məhsulları:

1. _____
2. _____
3. _____
4. _____
5. _____
6. _____

Heyvanlardan alınan qida məhsulları:

1. _____
2. _____
3. _____
4. _____
5. _____
6. _____

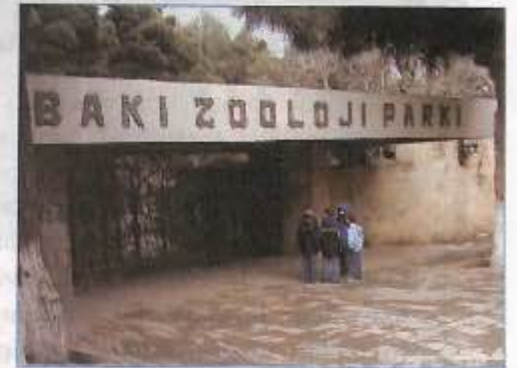
Mədənlərdən çıxarılan qida məhsulları:

1. _____
2. _____
3. _____

III bölüm

CANLILAR ALƏMİ

INTERAKTİV SUALLAR

1. Aşağıdakı şəkillərdə hansı bitkiləri görürsünüz?
2. Həmin bitkilərdən hansılar insan əməyinin məhsuludur?
3. «Yabanı bitki» və «mədəni bitki» dedikdə nə başa düşürsünüz?

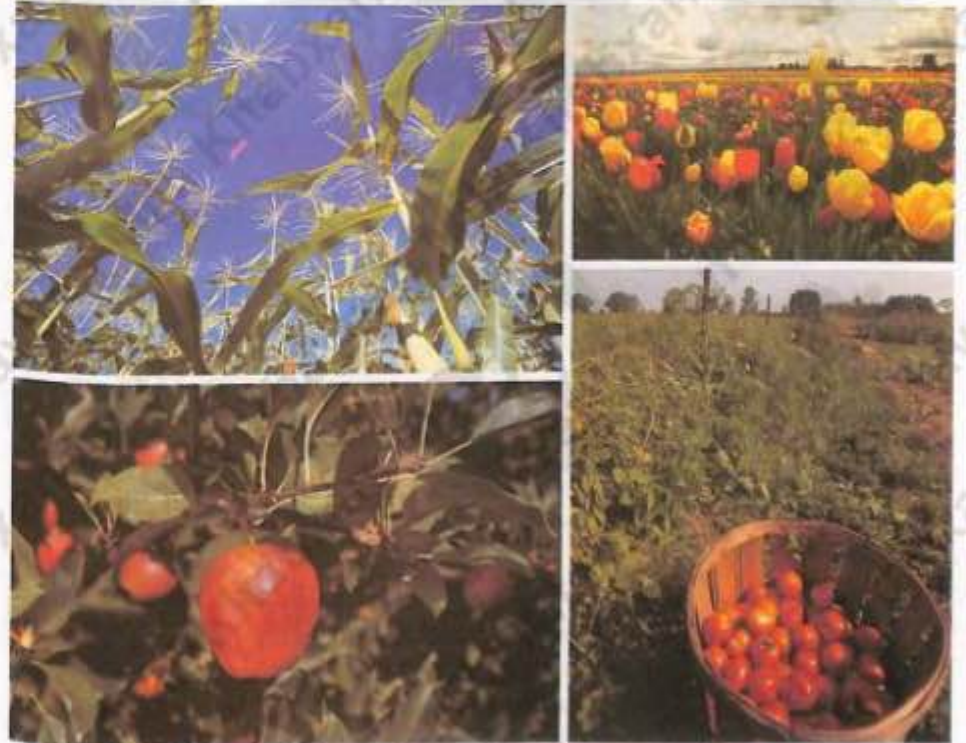
A Çöldə, çəmənlikdə, meşədə gəzərkən cürbəcür otlar, çiçəklər, ağaclarla rastlaşırıq. Onların gözəlliyinə tamaşa edirik, həzz alırız. Bu bitkiləri heç kəs əkilir- becərmir, özləri bitib böyüyür. Ona görə də onlara **yabanı bitkilər** deyirlər.

Yabanı bitkilər yalnız gözəllik və təmiz hava mənbəyi deyil. Onlar həm də insanların, heyvanların, quşların, cücülərin yaşaması üçün lazımdır. Bir çox canlılar yabanı bitkilərin meyvələri, toxumları və yarpaqları ilə qidalanırlar. Ağacların o uncağından isə tikinti və yanacaq materialı kimi istifadə edirik.

Təbiətdə lazımsız heç nə yoxdur.

B İnsanlar qidalanmaq və başqa ehtiyaclarını təmin etmək üçün bir çox bitkiləri özləri əkilir- becərlirlər. Xüsusi qulluq tələb edən belə bitkilərə **mədəni bitkilər** deyilir.

Mədəni bitkilər müxtəlif məqsədlərlə becərilir. Meyvə və tərəvəzdən qida məhsulu kimi istifadə olunur. Taxıldan çörək və başqa ərzaq məhsulları hazırlanır. Günəbaxan, qarğıdalı və zeytundan yağ alınır. Pambıqdan geyim əşyaları hazırlanır. Bəzi mədəni bitkilərdən isə evlərimizi, həyat-bacalarımızı, küçələrimizi, parklarımızı bəzəmək üçün istifadə edirik. Onlara dekorativ bitkilər də deyilir.

YOXLAMA SUALLARI

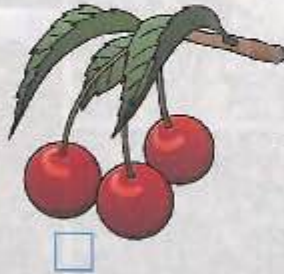
1. Yabanı və mədəni bitkilərin fərqi nədir?
2. İnsanlar mədəni bitkiləri nəyə görə əkilir- becərlirlər?
3. «Təbiətdə lazımsız heç nə yoxdur» ifadəsinin mənasını necə başa düşürsünüz?

ÇALIŞMALAR

Yabani bitkileri işareleyin.

INTERAKTİV SUALLAR

1. Cücülər haqqında nələri bilirsiniz?
2. Şekildəki cücülərdən hansıları görmüsünüz?
3. Yaşadığımız ərazidə hansı cücülərə daha çox rast gəlicəyiniz?

Kəpənək

Arı

Parabizan

Qarışqa

Yaşıl çeyirtko

Milçək

İynəcə

Devədəlləyi

Ağcaqanad

Su hürümçəyi

A

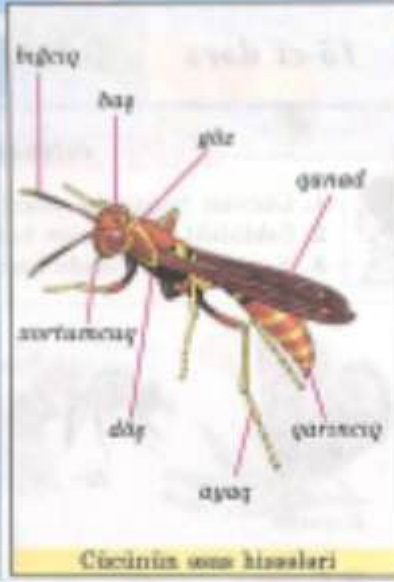
Canlılar aləminin böyük bir hissəsini **cücülər** təşkil edir. Kəpənək, arı, milçək, ağcaqanad, cırcırma, may böcəyi, qarışqa — bunlar hamısı cücüdür. Cücülər bir-birindən böyük-küçüklüklerine, görünüşlərinə, rənglərinə görə fərqlənsə də hamısının altı ayağı olur. Ona görə də cücülərə bəzən «**altı-ayaqlılar**» da deyirlər. Onlara çöldə, çəmənlidə, meşədə, bağ-bağçada, dağda, dərədə, bir sözlə, hər yerdə rast gəlicəyiniz.

Suda yaşayan cücülər də var.

B

Cüçülerin insanlara ve etrafına büyük faydası var. Arıdan bal, ipəkqurdundan ipək alınır. Parabizen yarpaqlardakı bitləri yemekle bitkiləri onlardan qoruyur. Quşlar və bəzi heyvanlar cüçüləri qidələnr.

Zarərli cüçülər də var. Kartof böcəyi kartofun yarpaqlarını yemeklə onun inkişafına mane olur. Çəyirtkələr çoxalanda nöinki tarlaları, hətta bütün yaşılıqları məhv edirlər. Ağcaqanad və miçəklər adamları sancır, zəstəlik fərədən mikrobları yayılır.

YOXLAMA SUALLARI

1. Görsən, cüçülər olmasa nə baş verər?
2. Bal arısını və ipəkqurdunu ev heyvanı adlandırmaq olarmı? Niyə?

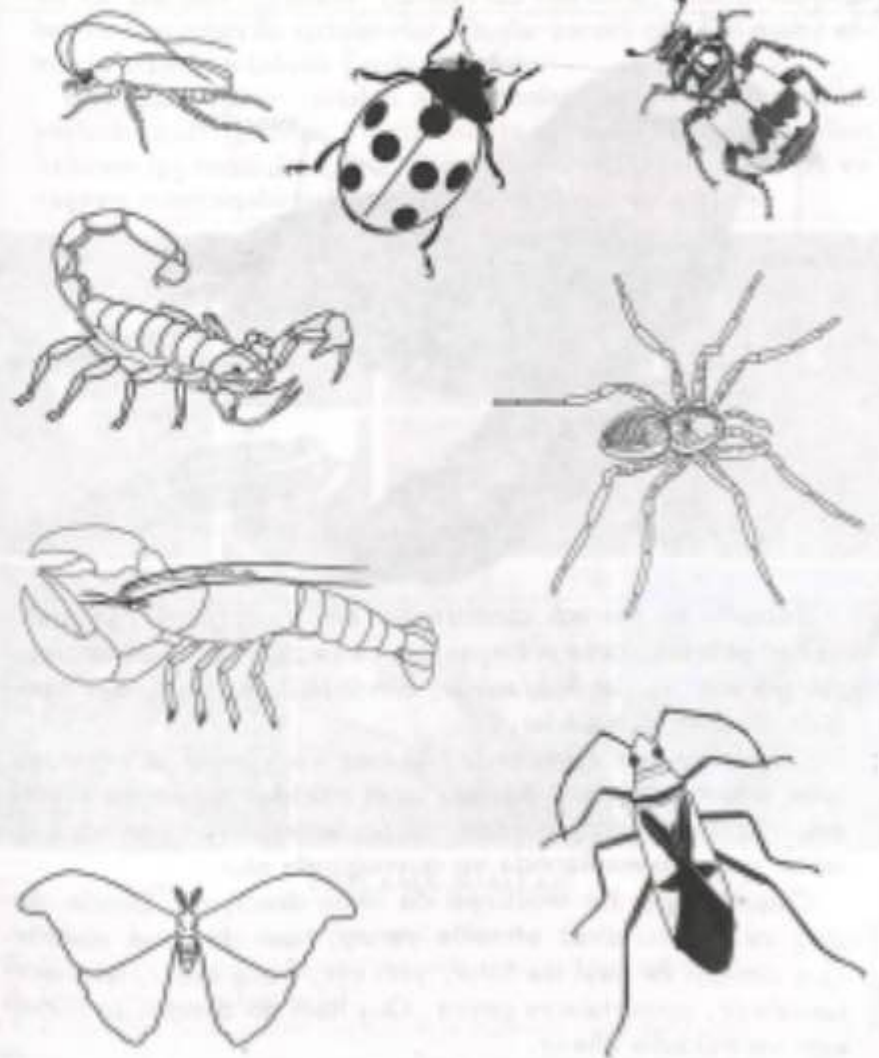

Yadda saxlayın

Böyük və kiçikliyindən asılı olmayaraq hər bir canlı təbiət üçün lazımdır.

ÇALIŞMALAR

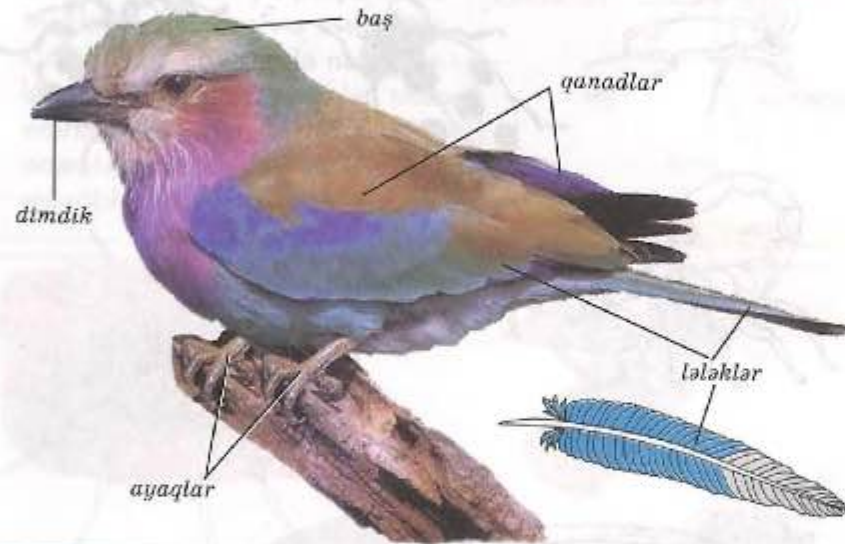
Cüçüləri tapıb rəngləyin.

INTERAKTİV SUALLAR

1. Hansı quşları tanıyırsınız?
2. Yaşadığınız ərazidə hansı quşlarla rastlaşırsınız?
3. Quşların oxşar və fərqli cəhətləri nədir?

A Təbiətin ən maraqlı canlılarından biri də quşlardır. Diqqətlə nəzər yetirsək, onların başqa heyvanlardan xeyli fərqləndiklərini görərik: quşlar ikiayaqlıdır; dimdikləri var; bədənləri lələklərlə örtülüb; uça bilirlər.

Quş lələyi əsil möcüzədir. İçi boş və yüngül olduğundan, lələk quşun uçmasına, havada uzun müddət qalmasına kömək edir. Onu yağışdan, qardan, soyuqdan qoruyur. Ən uzun lələklər quşun qanadlarında və quyruğunda olur.

Quşun başqa bir möcüzəsi də onun dimdiyidir. Dimdik dodaq və burunu əvəz etməklə yanaşı, həm də onun silahıdır. Quş dimdiyi ilə nəyi isə tutur, yeri eşir, yuva qurur, lələklərini təmizləyir, yumurtalarını çevirir. Quş həm də dimdiyi ilə hücum edir və müdafiə olunur.

B

Bəzi quşların yuvaları əsil evə bənzəyir. Məsələn, sağsağanın yuvasında döşəmə, divar və çardaq görmək olar. Yuvaları budaqdan asılmış nənniyə bənzəyən quşlar da var. Onlar öz yuvalarını çöplərdən, otlardan, xırda budaqlar və palçıqdan hörür, içərisinə tük, lələk, yumşaq ot döşəyirlər. Bu, onların yumurtalarının sağlamlığı və körpə balalarının rahatlığı üçün lazımdır.

Quşların qidaları da cürbəcür olur. Bəziləri başqa heyvanların eti ilə, bəziləri cücülərlə, bəziləri isə bitkilərlə, onların meyvələri və toxumları ilə qidalanırlar. Quşlar zərərli cücüləri məhv etməklə insanlara böyük fayda verirlər.

Payızda quşların qidaları azaldığından, onların bir çoxu isti yerlərə uçub gedirlər. Yurdumuzda qışlayan quşların bəziləri özlərinə qış tədarükü görür. Digər quşlar isə meşədə, çöldə və yaşayış məntəqələrində tapdıqları yemlərlə qidalanırlar.

YOXLAMA SUALLARI

1. Quşlar başqa heyvanlardan nə ilə fərqlənirlər?
2. Quşlar yuvalarını düzəldərkən nələrəndən istifadə edirlər?
3. Quşlar nə ilə qidalanırlar?
4. Nəyə görə bəzi quşlar payızda isti ölkələrə uçub gedirlər?

ÇALIŞMALAR

Hər quşu uyğun gələn sözlə birləşdirin.

banlayır

qiy vurur

danişır

qaqqıldayır

quruldayır

qarıldayır

cikkildəyir

civildəyir

oxuyur

INTERAKTİV SUALLAR

1. Təbii yardım məqinlərində, yanğınsöndürən məqinlərdə, avtoforlarda istifadə olunan qırmızı rəng sayı bildirir?
2. Sizcə, bəzi heyvanların nəslinin kəsilməsinə səbəb nə ola bilər?
3. Sayı azalan heyvanları kim qorumaq lazımdır?

Şafəqçuqan

Apollon

Qafqaz sarıcağı

Xanımotu

Şimşad

Əlfor şonu

Şarq çınarı

«Qırmızı kitab»a düşmüş bəzi bitki və çiçəklər

A

Təbiətin gözəlliklərindən hamımız zövq alır. Güllərə, çiçəklərə, onların üzərində uçan kəpəklərə, quşlara tamaşa etməkdən doymuruq. Quşların şən nəğmələrinə qulaq asdıqca yorğunluğumuz çıxır. Təəssüf ki, insanların səhv hərəkətləri nəticəsində bəzi bitkilərin, heyvanların, quşların, cücülərin sayı azalıb, nəslə kəsilməkdədir. Ona görə də dövlətimiz onları qorumaq üçün çoxlu qoruyucular yaradıb. Sayı azalan, nəslə kəsilməkdə olan canlıların şəkilləri və adları Azərbaycanın «**Qırmızı kitab**»ına salınıb. Adı bu kitaba düşmüş canlıya toxunmaq olmaz. Üz qabığı «Qadağandır!» işarəsini bildiren qırmızı rəngdə olduğundan bu kitaba «Qırmızı kitab» deyirlər.

«Qırmızı kitab»a düşmüş bəzi heyvan və quşlar

B Təbiətin qoynuna gəzintiye çıxarkən diqqətli olmalıyıq. Çünki ayağımızın altında canlılar qala bilər. Belkə də bilmədən tapdığımız həmin canlı adı «Qırmızı kitab»a düşmüş canlılardan biridir. Ona görə də gəzinti zamanı oğurlarla hərəkət etməliyik.

Bəzi canlıları narahat etməmək üçün meşədə səs-küy salmamalıyıq.

YOXLAMA SUALLARI

1. «Qırmızı kitab» nə üçündür?
2. Görsən, təbiəti qorumasıq nə haqq versiz?
3. Yaşadığımız ormanda hansı qoruq var? Orada hansı canlılar qorunur?

ÇALIŞMALAR

Doğru cavabı qeyd edin.

1. Hansı canlıların adları «Qırmızı kitab»a düşüb?
 - A) Daha gözəl görünənlərin
 - B) Bizim ölkədə olmayanların
 - C) Nəslə kəsilməkdə olanların
2. Yuvada körpə quşcuğaz görsən nə edərsən?
 - A) Götürüb tüklerini sığalayaram
 - B) Qorxutmamaq üçün oradan uzaqlaşaram
 - C) Baslamək üçün evə gətirərəm
3. Dağ qoyunlarının azalmasının səbəbi nə ola bilər?
 - A) Qayalardan uçub tələf olmaları
 - B) Yeməyə ot tapmamaları
 - C) İnsanların onları ovlamaları
4. Qoruqlar nə üçün yaradılır?
 - A) Mal-qara otarmaq üçün
 - B) Bitkiləri, heyvanları və quşları qorumaq üçün
 - C) İstirahət etmək üçün
5. Qarğanın adı nə üçün «Qırmızı kitab»a salınmayıb?
 - A) Rəngi qara olduğuna görə
 - B) Sayı çox olduğuna görə
 - C) Qarıkdadığına görə

INTERAKTİV SUALLAR

1. Vəhşi heyvanlar haqqında nə bilirsiniz?
2. Şəkillərdəki heyvanlardan hansıları tanıyırsınız?
3. Zoo parkda olmasanız, orada hansı heyvanları görmüşsünüz?

A Biz vəhşi heyvanların çoxunu, adətən, fotoşəkillərdə və televizor ekranlarında görürük. Onları təbiətdə görməyimiz asan deyil, çünki vəhşi heyvanlar insanlardan uzaq qazirlər. Onlar ova çox vaxt gecələr çıxırlar.

Şəkilə gördüyümüz heyvanlar isə uzaq ölkələrdə yaşayırlar. İnsanları belə heyvanlarla tanış etmək üçün zoo park (heyvanat parkı) yaradırlar. Təhlükəsizliyi təmin etmək üçün heyvanları zoo parkda dəmir qafəslərdə saxlayırlar.

B

Ölkəmizdə cəmi bir zoo park var. O da Bakıda yerləşir. Bakı zoo parkında meşələrimizdə, çöllərimizdə, çaylarımızda, dağlarımızda yaşayan heyvanlarla yanaşı, digər ölkələrdən gətirilmiş heyvanlar da saxlanılır. Zoo parkda ədi Azərbaycanın «Qırmızı kitabına» düşmüş bəzi heyvanları da görmək olar.

Zoo parkdakı qafəslərin qarşısı həmişə heyvanlara maraqla tamaşa edən məktəblilərlə dolu olur.

YOXLAMA SUALLARI

1. Zoo park nə üçün yaradılır?
2. Burada heyvanları nə üçün qafəslərdə saxlayırlar?
3. Yuxarıda gördüyünüz heyvanlardan hansı ev heyvanıdır?

ÇALIŞMALAR

Şekildaki yırtıcı hayvanları tapın və onların adlarını boş səfirlərə yazın.

IV bölüm

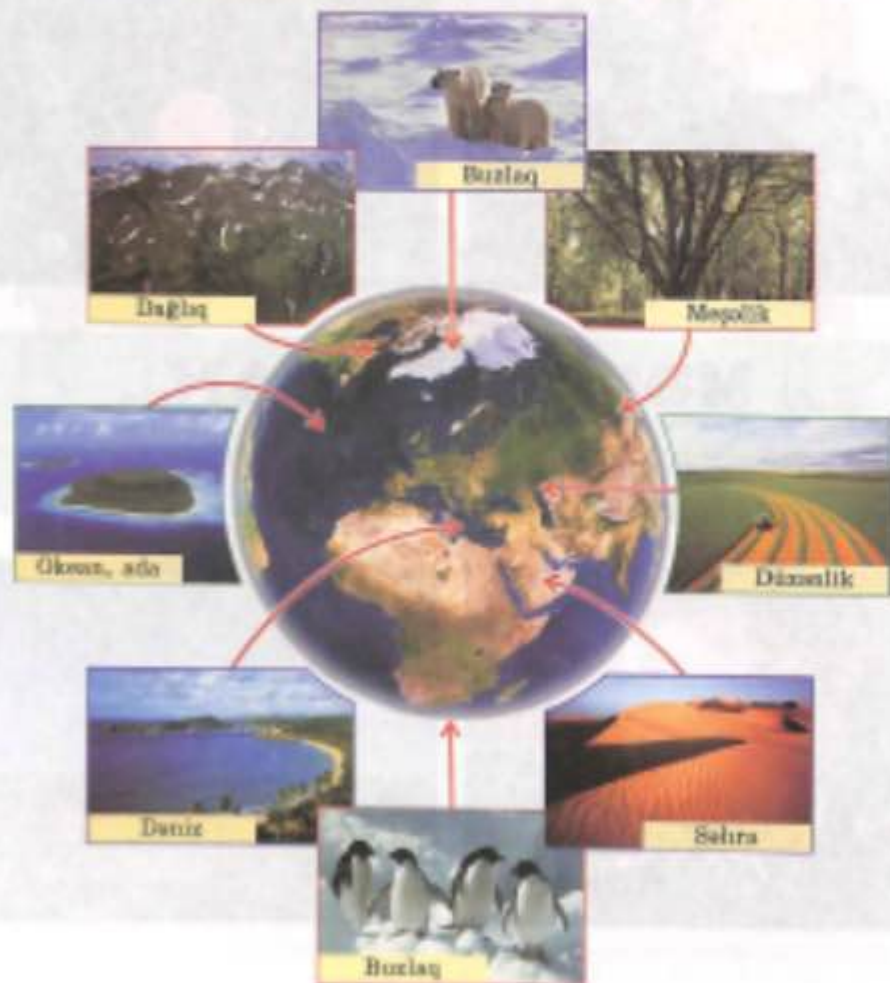
MƏKAN, ZAMAN, HƏRƏKƏT

INTERAKTİV SUALLAR

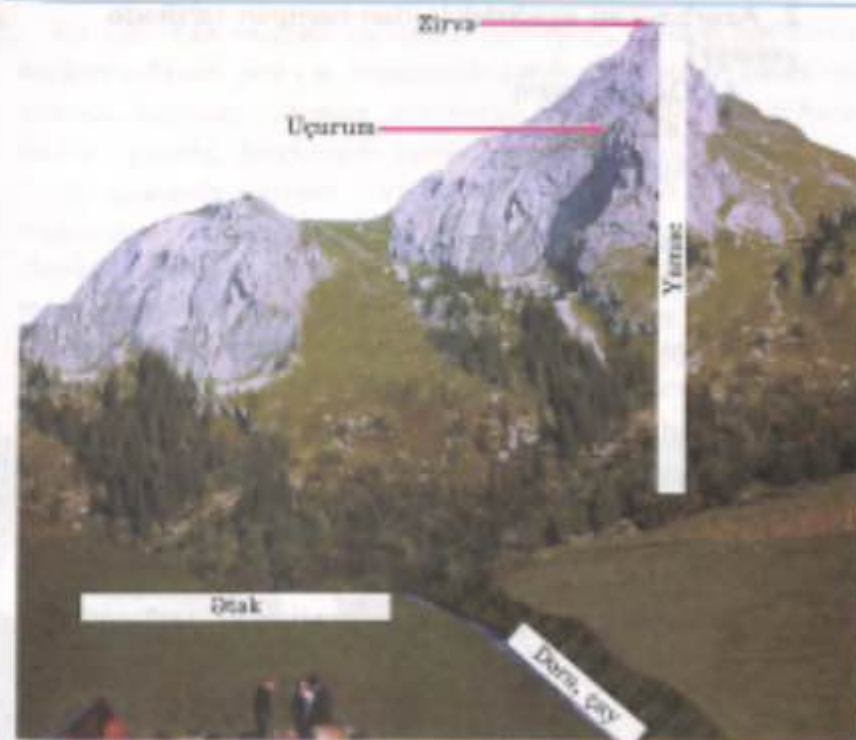
1. Okeanlar haqqında nə bilirsiniz? Hansı okeanları tanıyırsınız?
2. Materiklər haqqında nə bilirsiniz? Hansı materikləri tanıyırsınız?
3. Sahralar haqqında nə eşitmisiniz?

Yer səthi sudan və qurudan ibarətdir. Su onun daha çox hissəsini tutur. Yer səthinin su olan hissəsi okeanlardan, dənizlərdən, göllərdən və çaylardan ibarətdir. Planetimizdə dörd okean var: **Sakit okean, Hind okeanı, Atlantik okean və Şimal Buzlu okeanı**. Dənizlərin və göllərin sayı daha çoxdur: Xəzər dənizi, Qara dəniz, Qırmızı dəniz, Sarı dəniz, Aralıq dənizi, Göygöl, Beykəl gölü, Balxaş gölü və s.

Yerin quru hissəsi altı böyük hissədən — **materikdən** və çoxlu adadan ibarətdir. Materiklər bunlardır: **Avrasiya, Afrika, Şimali Amerika, Cənubi Amerika, Avstraliya və Antarktida**.

Planetimizin quru səthində dağlıq, düzənlik, çökəkliklər var. Bu ərazilərdə meşəlik, çəmənlik və səhralarla yanaşı, buzlaqlar da var. Ən böyük buzlaqlar Şimal Buzlu okeanında və Antarktidədədir.

Yadda saxlayın

Azərbaycanın ən uca zirvələri Bazardüzü və Şahdağ, ən böyük düzənlikləri isə Mül və Muğanlıdır.

ÇALIŞMALAR

Doğru cavabı qeyd edin.

- Hansı daha böyükdür?
A) Dəniz
B) Göl
C) Okean
- Azərbaycan aşağıdakılardan hansının sahilində yerləşir?
A) Qara dənizin
B) Xəzər dənizinin
C) Ağ dənizin
- Dağın ən aşağı hissəsi necə adlanır?
A) Yamac
B) ırğan
C) Ətək
- Aşağıdakılardan hansında ada ola bilər?
A) Dənizdə
B) ısqada
C) Düzenlikdə
- Zirvələrdən hansı ölkəmizin ərazisində yerləşir?
A) Qoşqar
B) Kəpəz
C) Elbrus

20-ci dərs

Məkan*

INTERAKTİV SUALLAR

- Sınıfınızın pəncərəsindən baxanda nələri görürsünüz?
- Bəs, məktəbin həyətinə olsaydınız nələri görürdünüz?
- «Məkan» dedikdə nə başa düşürsünüz?

A

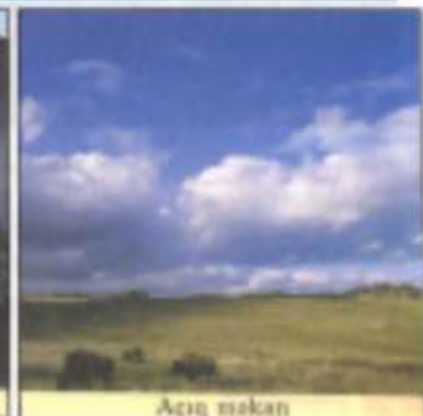
Biz təbiətdə müxtəlif varlıqlarla rastlaşırıq. Onların hər birinin **məkan** adlanan yeri var. Yuxarıdakı şəkildə qartalın balası qayalıqda, kəmbayn zəmidə, avtomobil isə yoldadır. Birinci halda məkan qayalıq, ikinci halda zəmi, üçüncü halda isə yoldur.

Gördüyümüz partalar, yazı taxtası və şəkəl sənəd otağı adlanan məkandır. Əgər biz şəhərin içində hündür binaların əhatəsindədirsək, uzaqları görə bilmirik. Binalar buna mane olur. Belə məkan **qapalı məkan** adlanır.

Əgər biz açıq yerdə, məsələn, düzənlikdədirsək hər yarı maneəsiz görəcəyik. Belə məkan **açıq məkan** adlanır.

Qapalı məkan

Açıq məkan

Qapalı məkan

Açıq məkan

B Göydəki varlıqların da öz məkanı var. Günəş, Ay, planetlər və ulduzların yerləşdiyi məkan **kosmik məkan** — kosmos adlanır. Süni peykarlar da kosmosda yerləşir.

Kosmik məkan

YOXLAMA SUALLARI

1. Qapalı məkanlara aid daha hansı misalları göstərə bilərsiniz?
2. Dənizdəki qayçıq hansı məkandır: açıq, yoxsa qapalı?
3. Kosmik məkandakı varlıqlardan hansıların adlarını söyləyə bilərsiniz?

Yadda saxlayın

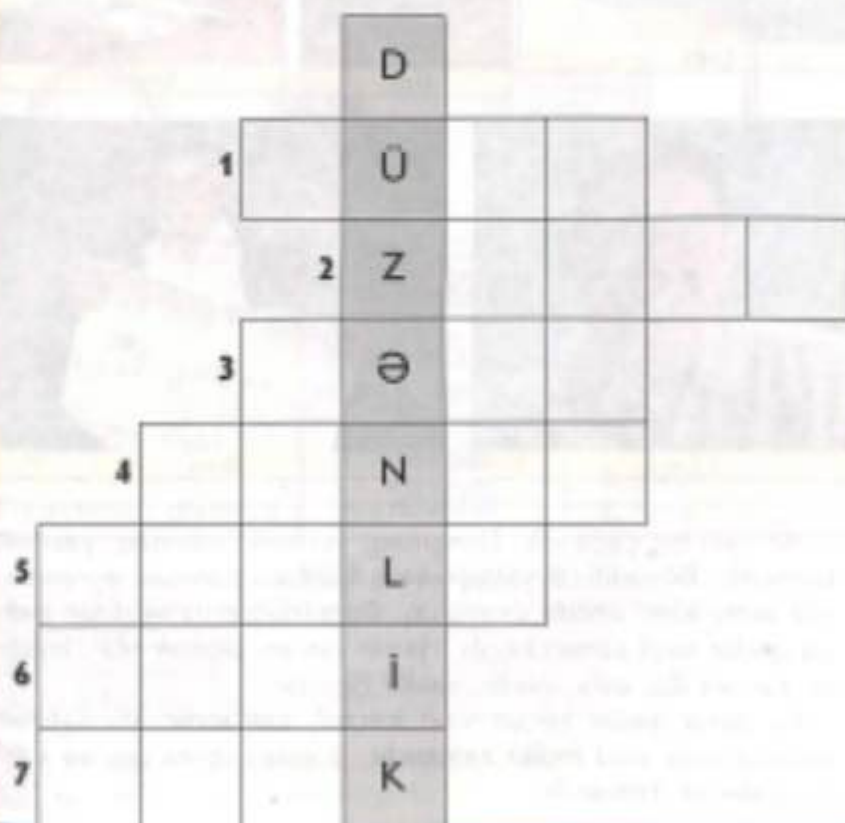
İlk dəfə kosmosda olmuş insan Yuri Qaqarindir.

ÇALIŞMALAR

Krossvordunu həll edin.

1. Şəhər içərisində yol.
2. Dağın ən hündür yeri.
3. Piyadaların yolu.
4. Böyük su ərxi.
5. Pambıq əkilən yer.
6. Təxil əkilən yer.
7. Şəhərdə istirahət yeri.

INTERAKTİV SUALLAR

1. Birinci sifə gəldiyiniz ilk gün necə yadınızda qalıb?
2. O gündən indiyədək necə ay keçib?
3. Neçə aydan sonra yay tətlinə çıxacaqsınız?
4. Neçə ildən sonra məktəbi bitirəcəksiniz?

Çağa

Uşaq

Şagird

Gənc

Qoca

A

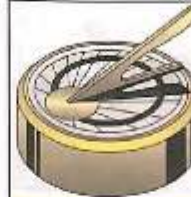
Bir vaxt biz çağa idik. Danışmaq, yerimək, oxumaq, yazmaq bilmirdik. Böyüdükcə yavaş-yavaş bunların hamısını öyrəndik. İndi artıq ikinci sifdə oxuyuruq. Doğulduğumuz vaxtdan indiyə qədər xeyli zaman keçib. Həmin zamanı ölçmək olar. İnsanlar zamanı ilə, ayla, günlə, saatla ölçürlər.

Bu günə qədər keçən vaxt **keçmiş zamandır**. Bu sətirləri oxuduğumuz vaxt **indiki zamandır**. Bundan sonra olacaq vaxt isə **gələcək zamandır**.

B

Keçmiş zamanlarda insanlar yalnız gecə və gündüzü sayırdılar. Sonra Günəşin və Ayın hərəkətini öyrənib, ili aylara, ayları günlərə, günləri saatlara böldülər. Beləliklə, onlar təqvim yaratdılar. Təqvim ili, ayı, həftəni və günü göstərir.

Adamlar zamanı ölçmək üçün xüsusi cihazlar — saatlar ixtira ediblər. Ən qədim saat günəş saatıdır. Sonralar insanlar qum saati, əqrəbli saat, elektron saat icad etdilər. Saat işlərini planlaşdırmaqda və vaxtı dəqiqləşdirməkdə insanlara kömək edir.

Günəş saati

Qum saati

Divar saati

Zəngli saat

Qol saati

Elektron saat

1 il=12 ay

1 həftə=7 gün

1 gün=24 saat

1 saat=60 dəqiqə

Həftənin günləri

1. Bazar ertəsi
2. Çərşənbə axşamı
3. Çərşənbə
4. Cümə axşamı
5. Cümə
6. Şənbə
7. Bazar

YOXLAMA SUALLARI

1. Keçmiş zaman, indiki zaman və gələcək zaman dedikdə nə başa düşürsünüz?
2. Saatin insanlara nə faydası var?
3. 1 həftə 5 gün neçə gündür?

Yadda saxlayın

Zamanı geri qaytarmaq olmaz. Ona görə də onun qədrini bilmək lazımdır!

ÇALIŞMALAR

Şekiller əsasında «Atların sonrakı ağılı» adlı hekayə qurub nəql edin.

22-ci dərs

*Hər şey hərəkət edir.**

İTERAKTİV SUALLAR

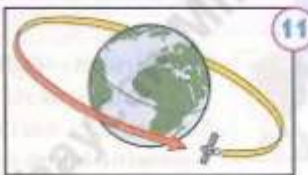
1. «Hərəkət» dedikdə nə başa düşürsünüz?
2. Yerli hərəkəti haqqında nə deyə bilərsiniz?
3. Ayrı-ayrı varlıqların bir məkandan başqa məkana yerlərini dəyişməsini hansı sözlərlə ifadə etmək olar?

A Tabiatdakı bütün varlıqlar **hərəkət** edir. Lobyə torpaqdan boy atıb böyüyür (şəkil 1). Qartal şığır (şəkil 2). Peləng tullənir (şəkil 3). Atlar çapır (şəkil 4). Balıqlar üzür (şəkil 5). İlan sürünür (şəkil 6). İnek otlayır (şəkil 7). Çaylann suyu axır. Külək əsir.

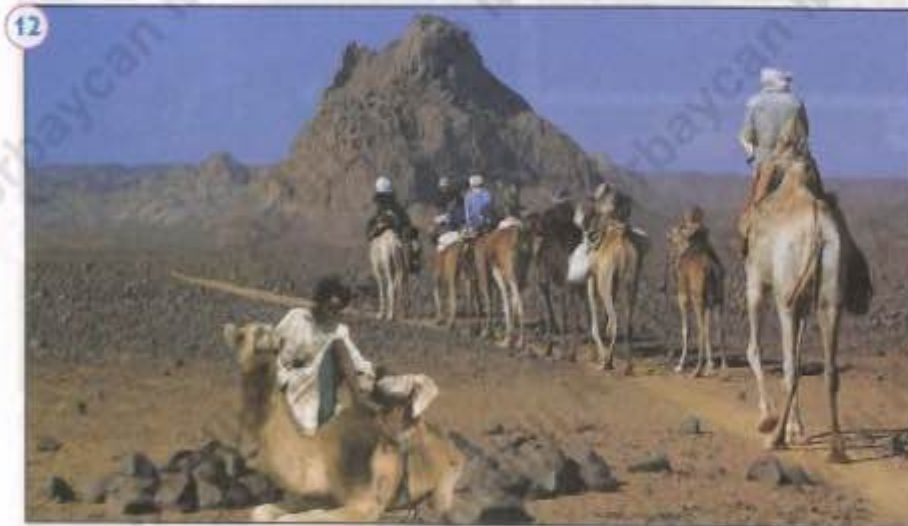

Yadda saxlayın Tabiatda hər şey hərəkətdədir.

B Bəzi varlıqlar özləri hərəkət edir, bəzilərini isə başqaları hərəkət etdirirlər. Quş özü uçur. Fırıranı külək, velosipedi isə insan hərəkətə gətirir (şəkil 9, 10).

Varlıqların hərəkəti müxtəlif cür olur. Qatar **düz xətti hərəkət** edir (şəkil 8). Velosipedin təkəri **öz oxu ətrafında** fırlanır (şəkil 10). Kosmik peyk isə Yerin ətrafında **dairəvi hərəkət** edir (şəkil 11).

YOXLAMA SUALLARI

1. Yerin Günəş ətrafında dövr etməsi hansı hərəkətdir?
2. 12-ci şəkildəki varlıqlardan hansılar özləri hərəkət edə bilər?
3. Özü hərəkət edə bilməyən hansı varlıqları göstərə bilərsiniz?

ÇALIŞMALAR

Şəkillər üzrə araşdırma aparın. Sualların cavablarını boş səfirlərə yazın.

1. Gördüklərinizdən biri yalnız yeriməklə hərəkət edir. Onun adı nədir?

2. Gördüyünüz quşlardan biri uça bilmir. Yeriməklə və üzməklə hərəkət edir. Onun adı nədir?

3. Heyvanlardan biri yeriməklə, hoppanmaqla və üzməklə hərəkət edir. Onun adı nədir?

4. Heyvanlardan biri quş kimi uçmaqla hərəkət edir. Onun adı nədir?

INTERAKTİV SUALLAR

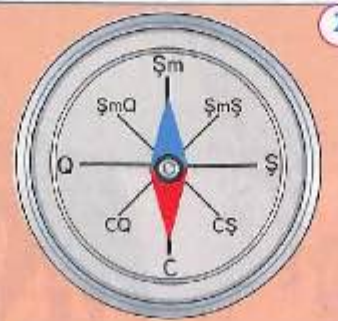
1. Nə vaxtsa meşədə və ya şəhərdə yolu azmısınız? Bu zaman vəziyyətdən necə çıxmısınız?
2. «Təyyarə üfüqdə görüldü» sözlərinin mənasını necə başa düşürsünüz?

A Açıq yerdə ətrafımıza diqqətlə baxaq. Uzaqlarda yerin sanki göylə bir xətt üzrə birləşdiyini görürük (şəkil 1). Yer bu xəttə qədər gördüyümüz hissəsi **üfüq**, həmin xətt isə **üfüq xətti** adlanır.

Üfüq xəttinə gedib çatmaq mümkün deyil. Əgər biz irəli getsək, üfüq xətti sanki geri çəkilib bizdən uzaqlaşacaq.

Üfüqün dörd əsas cəhəti var: şimal (Şm), cənub (C), şərq (Ş) və qərb (Q). Bunlardan başqa dörd aralıq cəhət var: şimal-qərb (ŞmQ), şimal-şərq (ŞmŞ), cənub-qərb (CQ), cənub-şərq (CŞ). Üfüqün cəhətlərini **kompas** adlanan cihazla müəyyən etmək olur (şəkil 2). Kompasla cəhətləri istənilən havada, gecə və gündüz müəyyən etmək olar. Kompas dənizçilərin, təyyarəçilərin və səyahların ən yaxın köməkçisidir.

Kompas

Səyyah kompası

Hərbçi kompası

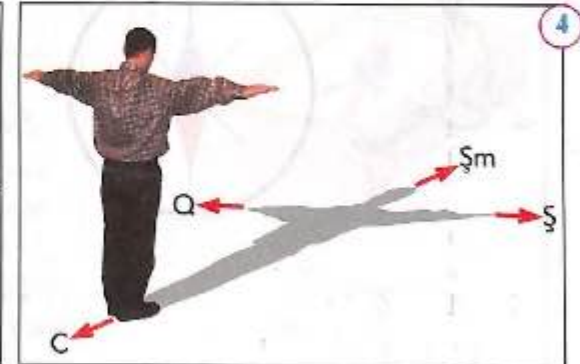
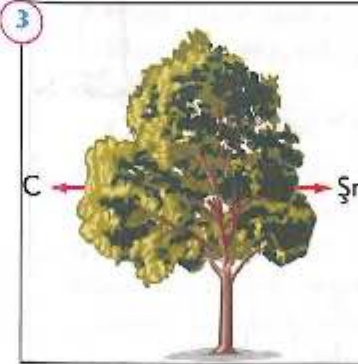

Elektron kompas

B

Hər bir şəxs üfüqün cəhətlərini müəyyən etməyi bacarmalıdır. Bunun üçün diqqətli olmaq və təbiətdəki bəzi şeylərə fikir vermək lazımdır. Məsələn, tənha ağacların şimal tərəfdəki budaqları qısa, cənub tərəfdəki budaqları isə uzun olur (şəkil 3). Açıqlıqdakı iri daşların, qayaların və ağacların şimal tərəfini mamır örtür. Qarışqalar yuvalarını ağac kötüyünün cənub tərəfində qururlar.

Günorta arxamızı Günəşə tərəf çevirsək, kolgəminin baş tərəfi şimalı, ayaq tərəfi cənubu, sağ tərəfi şərq, sol tərəfi isə qərbi göstərəcək (şəkil 4).

YOXLAMA SUALLARI

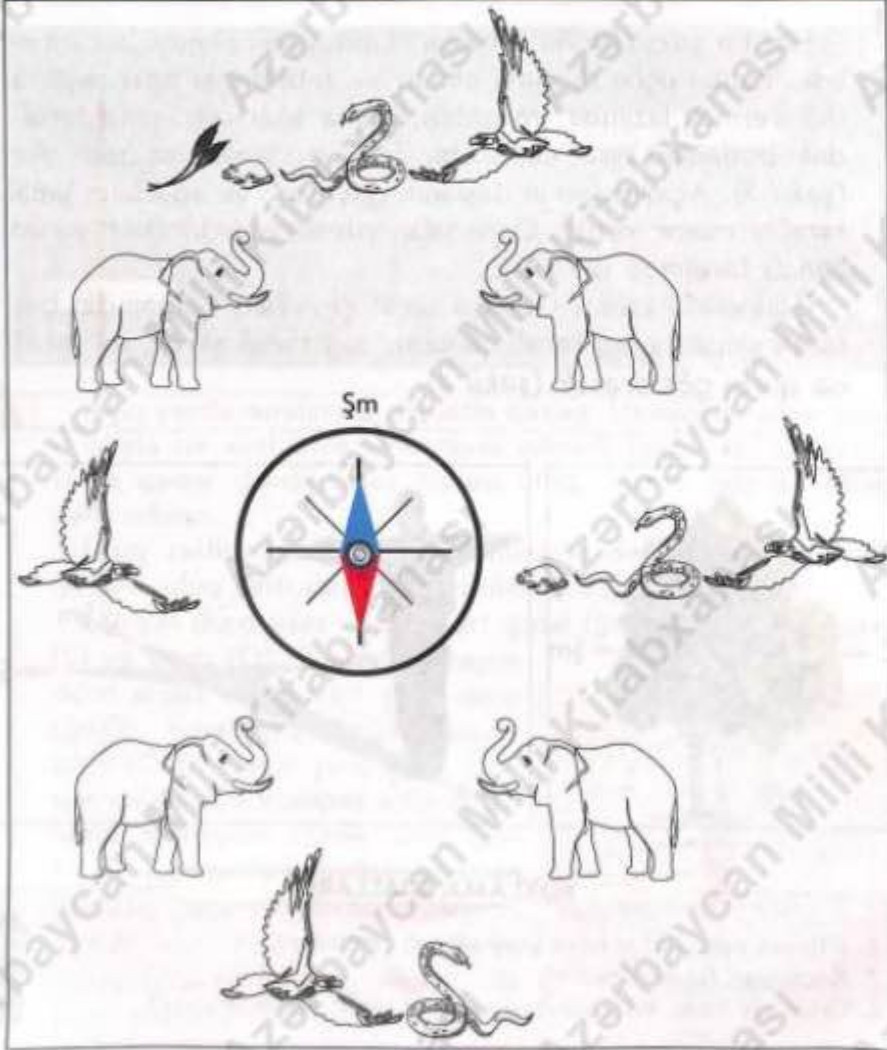
1. Üfüqün cəhətlərini nəyə görə bilmək lazımdır?
2. Kompasın faydası nədir?
3. Cəhətləri hansı təbii əlamətlərə görə təyin edə bilərsiniz?

ÇALIŞMALAR

Şəklə diqqətlə baxın. Kompasda əsas və aralıq cəhətləri qeyd edin. Şərqdəki ilan yaşıllıq, qərbdəki qartal qara, cənub-şərqdəki fili qəhvəyi rəngləyin.

24-cü dərs

Rəsm və plan.*

İTERAKTİV SUALLAR

1. «Həyat bilgisi» kitabınızın eni və uzunluğu neçə santimetrdir?
2. Varlığın rəsminə görə onun ölçülərini müəyyən etmək olarmı? Niyə?

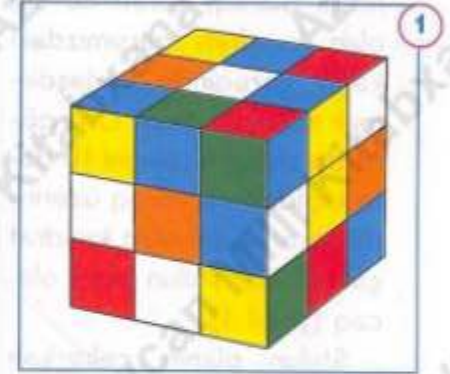
A

Səhifənin sağ tərəfindəki rəsmlərə baxaq. Bunlar hamımızın yaxşı tanıdığımız kubik-rubik (şəkil 1) və kibrit qutusudur (şəkil 2).

Rəsmə baxmaqla varlıqları asanlıqla tanımaq olur, lakin onun ölçülərini müəyyən etmək olmur. Bunun üçün onların planını çəkmək lazım gəlir.

Plan varlığın sanki yuxarıdan görünüşüdür.

Kiçik varlıqların, məsələn, 2-ci şəkildəki kibrit qutusunun planını çəkmək o qədər də çətin deyil. Bunun üçün onu ağ kağız üzərinə qoyub kənarı boyu xətt çəkək. Dördbucaqlı (düzbucaqlı) alacağıq (şəkil 3). Bu, kibrit qutusunun planıdır. Plandakı ölçülər isə onun həqiqi ölçüləridir.

Kibrit qutusunun planı

B

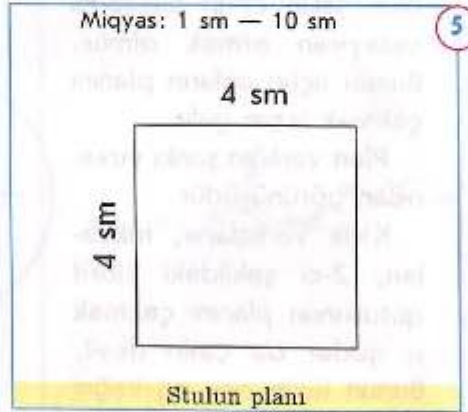
Kibrit qutusundan fərqli olaraq stulun planını çəkmək daha çətindir. Bunun üçün əvvəlcə stulun ölçülərini müəyyən etmək lazımdır. Tutaq ki, onun üst hissəsi tərəfi 40 sm olan kvadrattır. Kibrit qutusundan fərqli olaraq, tərəfi 40 sm olan kvadratı qarşımızdakı kağız vərəqində yerləşdirmək mümkün deyil. Ona görə də stulun ölçülərini 10 dəfə kiçildək və vərəq üzərində tərəfi 4 sm olan kvadrat çəkək. Bu, stulun planı olacaq (şəkil 5).

Stulun planını çəkərkən biz **miqyasdan** istifadə etdik. Onu belə yazı bilərik: 1 sm — 10 sm. Bu o deməkdir ki, plandakı 1 sm stulun həqiqi ölçüsünün 10 sm-nə bərabərdir.

Miqyasdan xəritə çəkəndə də istifadə olunur.

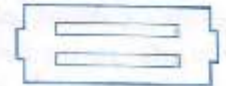
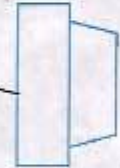
Stulun rəsmi

ÇALIŞMALAR

Hər bir əşyanın rəsmi onun planı ilə birləşdirin.

Yadda saxlayın

Miqyas əşyanın həqiqi ölçülərinin planda neçə dəfə kiçildiyini (böyüdüldüyünü) göstərir.

YOXLAMA SUALLARI

1. Plan nədir?
2. Kibrit qutusunun planını necə çəkdik?
3. Bəs, stulun planını çəkmək üçün nə etdik?

INTERAKTİV SUALLAR

1. Məktəbinizin üzü hansı səmtə baxır?
2. Məktəbinizin yaxınlığında hansı tikillər var?
3. «Xəritə» dedikdə nə başa düşürsünüz?

Ərazinin fotosu

Ərazinin planı

Ərazinin fotosu

Ərazinin planı

Qəsəbənin fotosu

Qəsəbənin planı

A Vəziqlər kimi, ayrı-ayrı ərazilərin, kəndlərin və şəhərlərin də planını çəkmək olar. Yəqin ki, siz hansısa evin və ya məktəbin harada yerləşdiyini kimsə başa salmışınız. Ola bilsin ki, hətta ora gedən yolu kağız üzərində çəkib göstərmisiniz. Bunun özü də ərazinin planıdır. Böyük ərazilərin planını dəqiq çəkmək üçün fayyaslardan, vertolyotlardan, kosmik peyklərdən istifadə olunur. Bunun üçün həmin ərazinin yuxarıdan fotoşəkli çəkilir, sonra isə onun əsasında plan hazırlanır.

Şərti işarələr	
	— dövlət sərhədi
	— paytaxt
	— şəhərlər
	— göllər və su anbarları
	— çaylar
	— adalar

B İnsanlar planla yanaşı xəritələrdən də istifadə edirlər. Xəritə yer səthinin şərti işarələrin köməyi ilə kağız üzərində kiçildilmiş təsviridir. Xəritədən istifadə etmək üçün gərək onu oxumağı bacaraq. Bunun üçün xəritədəki şərti işarələri yaxşı bilmək lazımdır.

YOXLAMA SUALLARI

1. Bakı şəhəri ölkəmizin hansı tərəfindədir? Bəz, Lənkəran?
2. Gürcüstan Respublikası ölkəmizin hansı tərəfindədir?
3. Arax çayı Kür çayına hansı şəhərin yaxınlığında birləşir?

ÇALIŞMALAR

Aşağıdaki şakildan sınıf otağınızdağı partaların düzülüş planını ayınn. Oturduğunuz partanı qrmızı karandaşla rengleyin.

Partia		

V bölüm

VƏTƏNİMİZ, SƏRVƏTLƏRİMİZ

INTERAKTİV SUALLAR

1. Partanızın hazırlanmasında hansı materiallardan istifadə olunub? Həmin materiallar haradan alınır?
2. «Xəzinə» sözünün mənasını necə başa düşürsünüz?
3. Sizcə, nələri «yeraltı xəzinə» adlandırmaq olar?

Faydalı qazıntılardan düzəldilən süni varlıqlar «ağacı»

A Hər gün istifadə etdiyimiz varlıqların bir çoxunu insanlar yaradıb. Ona görə də belə varlıqlara süni varlıqlar deyirik. İnsanlar süni varlıqları yaratmaq üçün müxtəlif materiallardan istifadə edirlər. Məsələn, evin tikintisi üçün daş, kərpic, mərmər, qum, su, dəmir və taxta işlədilir. Bu materiallar **təbii ehtiyatlardır**. Təbii ehtiyatların bir hissəsi yerin üstündə, bir hissəsi isə yerin altında olur. Yerdən çıxarılan təbii ehtiyatlara **faydalı qazıntılar** deyilir.

B Vətənimizdə çoxlu faydalı qazıntılar var. Bakı ətrafında, Xəzər dənizində, Əli Bayramlıda, Siyəzəndə neft və qaz, Daşkəndə dəmir, mərmər və alunit, Gədəbəyde qızıl və mis, Naxçıvanda qızıl, gümüş və duz çıxarılır.

Ölkəmizin digər yerlərində də faydalı qazıntılar var. Kəlbəcərdə qızıl və gümüş, Balakəndə müxtəlif metal yataqları yerləşir. Bunların hamısı Vətənimizin yeraltı xəzinələridir. Onlardan yaxın gələcəkdə istifadə olunacaq.

Neft quyusu

Qaz platforması

Mərmər

Gümüş

Zümrüd

Daş kömür

Duz

Qızıl

Almaz

YOXLAMA SUALLARI

1. Vətənimizdə hansı faydalı qazıntılar var?
2. Faydalı qazıntılardan nə üçün qənaətlə istifadə olunmalıdır?
3. Faydalı qazıntılara nə üçün «yeraltı xəzinə» deyirlər?
4. Neft məhsullarından hansıları tanıyırsınız?

ÇALIŞMALAR

Doğru cavabı qeyd edin.

1. Aşağıdakilerdən hansı Azərbaycanı dünyada ən çox tanıdan faydalı qazıntıdır?

- A) Qızıl
- B) Gümüş
- C) Neft

2. Ölkəmizdə ən çox neft və qaz harada çıxarılır?

- A) Siyəzəndə
- B) Xəzər dənizində
- C) Əli Bayramlıda

3. Aşağıdakılardan hansı faydalı qazıntıdır?

- A) Duz
- B) Yerkökü
- C) Kartof

4. Aşağıdakılardan hansı faydalı qazıntı deyil?

- A) Marmar
- B) Taxta
- C) Demir

5. Pozan nədən hazırlanır?

- A) Dərindən
- B) Pambıqdan
- C) Neftdən

27-ci dars

Kəndimiz (şəhərimiz). İlisu.

INTERAKTİV SUALLAR

1. Kəndimizin (şəhərimizin) adı nədir? Bu ad haradan götürülüb?
2. Onun tarixi abidələrindən hansılarını tanıyırsınız?
3. Yaşadığımız yerdə hansı məhəllələr var?

İlisudan bir mənzərə

Şəlalə

A Doğma Azərbaycanın çoxlu kəndləri, qəsəbələri, şəhərləri var. Onlardan biri də bizim kəndimiz İlisudur. İlisu uca dağların qoynunda, Kürmük çayının sahilində yerləşir. Babələrimizin dediyinə görə, kəndimiz adını yaxınlıqda çıxan ilıq suların götürüblər. İlisunun başı qarlı dağları, dumduru bulaqları, gözəl şalalələri hamını valeh edir. Meşələrimizdə cürbəcür ağaclar, yaylaqlarımızda al-alvan çəmənliklər var. Dağlarımızda ayı, dağ keçisi və başqa vətəni heyvanlar yaşayır. Kəndimizin qışı soyuq, yayı isə sərin olur. Yayda bura istirahətə çoxlu qonaqlar gəlir. Onlar Sangar bulağın, Beşbulağın sərin sularından içməyi çox sevirlər.

B Ulu körpü, Sumuq qala, Şamilin qalaçası, Bürc və Məscid İlisunun qədimliyini göstərir. Biz bu tarixi abidələrimizi göz bəbəyi kimi qoruyur və fəxrlə qonaqlarımıza göstəririk. Kəndimizdə məktəb, poçt, mağazalar və yeməxanalar da var.

İlisuda insanlar daha çox heyvandarlıqla məşğul olurlar. İlisuların hazırladıkları dadlı yeməklər, sarı çiçəkli pendir hər yerdə məşhurdur. Kəndimizi ən çox tanıdan isə onun alimləridir. İlisuda oxumağı, bilik öyrənməyi çox sevirlər. Ona görə də İlisu dünyada ən çox alim yetişdirən kənd kimi tanınır. Alimlərimizin yaratdıqlarından bütün sahələrdə istifadə olunur. Bilik əldə etdiyimiz bir çox kitabları da onlar yazıblar.

Məscid

Sumuq qala

Şamilin qalaçası

Ulu körpü

Beşbulaq

Bürc

YOXLAMA SUALLARI

1. Kəndimizdən (şəhərimizdən) keçən yol(lar) hara gedir?
2. Kəndimizdən (şəhərimizdən) keçən çay haradan başlayır?
3. Günəş kəndimizdə (şəhərimizdə) haradan çıxır, harada batır?
4. Tarixi abidələri nəyə görə qorumaalıyıq?

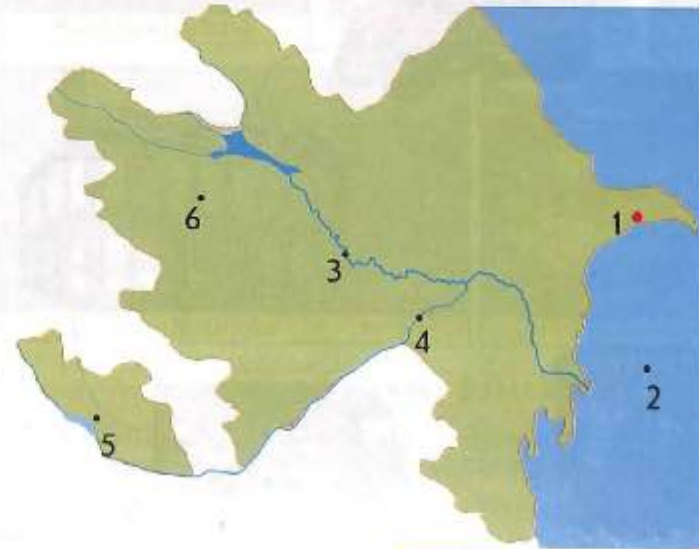

ÇALIŞMALAR

«AZƏRBAYCAN» krossvordunu həll edin. Tapdığınız sözləri səhifənin aşağısındakı xəritədə uyğun rəqəmlərin yanında yazın.

1. Paytaxtımız.
2. Dənizimiz.
3. Böyük çayımız.
4. İkinci böyük çayımız.
5. Ümummilli liderimizin anadan olduğu şəhər.
6. İkinci böyük şəhərimiz.

INTERAKTİV SUALLAR

1. «Təsərrüfat» dedikdə nə başa düşürsünüz?
2. Yaşadığımız ərazidə hansı kənd təsərrüfatı məhsulları istehsal olunur?
3. Yaşadığımız mənəqədə zavod, fabriklər, kombinat, sənaye varmı? Onlar hansı məhsulları istehsal edirlər?

A Radiodan, televiziyadan tez-tez «iqtisadiyyat» sözü eşidirik. Böyüklər hər gün «iqtisadiyyatın inkişafı» deyirlər. Bəs, iqtisadiyyat nədir?

İqtisadiyyat — ölkənin təsərrüfatıdır. Yeni ölkədəki kənd təsərrüfatı, sənaye, tikinti, nəqliyyat, ticarət və xidmət sahələri birlikdə iqtisadiyyatdır. Bunlar hamısı bir-biri ilə sıx əlaqəlidir. Məsələn, kənd təsərrüfatında başlanan ineklərdən sağlanan süd nəqliyyatla (avtomobilə) süd kombinatına göndərilir. Orada süddən yağ, qatıq, pendir, kəsmik və başqa ərzaqlar hazırlanır, ticarət məntəqələrinə (mağazalara) yola salınır. Bu məntəqələrdə həmin ərzaqlar əhaliyə satılır.

B Ölkəmizdə iqtisadiyyatın müxtəlif sahələri var. Ən inkişaf etmiş sahə neft və qaz sənayesidir. Azərbaycan nefti dünyanın bir çox ölkəsinə göndərilir.

Kənd təsərrüfatımız da sürətlə inkişaf edir. Tərələrimizdə bol taxıl və pambıq, bağlarımızda cürbəcür meyvələr yetişir. Otləqlərimizdə çoxlu mal-qara bəslənir.

Şəhərlərimizdə, kəndlərimizdə geniş tikinti işləri aparılır. Yeni yaşayış binaları, zavod və fabriklər tikilir. Yollar və körpülər salınır. Ölkəmizdə, demək olar ki, bütün nəqliyyat vasitələrindən istifadə edilir. Hava, dəniz, avtomobil və dəmiryolu nəqliyyatı yaşayış məntəqələrimizi bir-biri ilə, eləcə də xarici ölkələrlə birləşdirir. Şəhər və kəndlərimizdə ticarət məntəqələri — mağazalar, univerməqələr, marketlər fəaliyyət göstərir.

Kənd təsərrüfatı

Sənaye

Tikinti

Nəqliyyat

Ticarət

YOXLAMA SUALLARI

1. İqtisadiyyatın hansı sahələrini tanıyırsınız?
2. Bu sahələr arasında nə kimi əlaqələr var?
3. Yaşadığımız ərazidə hansı ticarət məntəqələri var?

INTERAKTİV SUALLAR

1. Sizcə pul nəyə lazımdır?
2. Pullar nələrdən düzəldilir?
3. Hansı ölkələrin pullarını tanıyırsınız? Onların adlarını sadalayın.

A

Yemək üçün, geyinmək üçün, ev, maşın, mebel almaq üçün insanlara pul lazım olur. Pulu isə yalnız gördüyün işlərin əvəzində qazana bilərsən. Nə qədər lazımlı və qiymətli iş görsən, bir o qədər çox pulun olar.

Pul olmayanda insanlar ayrı-ayrı şeyləri bir-birinə dəyişməklə alver edirdilər. Məsələn, bir çuval buğda almaq üçün əvəzində bir neçə qoyun verirdilər, balta almaq istəyən əvəzində bir çəpiş verirdi. Bu cür ticarət çətinlik törədirdi. Uzaq yerdən nəse almaq istəyən özü ilə bir sürü heyvan, yaxud bir neçə araba meyvə aparmalı olurdu. Ona görə də insanlar daşınması asan olan pulu icad elədilər. Misdən, gümüşdən, qızıldan pul düzəldilər. Üzərinə şahların, sultanların, xanların adlarını və şəkillərini vurdular. Lap sonralar isə gəzdirilməsi daha asan olan kağız pullar yarandı. İlk kağız pul Çində icad edilib.

B

Hər bir dövlətin öz pulu var. Amerikada əsas pul vahidi dollar, Türkiyədə lirə, Rusiyada rubl, Gürcüstanda lari, Qazaxıstanda tenqedir. Vətənimiz Azərbaycan qədim ölkə olduğundan, tarix boyu pullarımızın müxtəlif adları olub: şahı, abbası, dinar, tümən, manat. Onları misdən, gümüşdən, qızıldan, kağızdan düzəldiblər. Hazırda ölkəmizin əsas pul vahidi **manatdır**. **Qəpik** adlanan xırda metal pullarımız da var.

Pul dövlətin rəmzlərindən biridir. Ona görə də **pulları cırmaq, əzmək və çirkləndirmək olmaz!**

YOXLAMA SUALLARI

1. Pul olmayanda insanlar necə ticarət edirdilər?
2. İnsanlar nəyə görə pul icad elədilər?
3. Pulu necə qazanmaq lazımdır?
4. Nəyə görə pulu cırmaq, əzmək, çirkləndirmək olmaz?

INTERAKTİV SUALLAR

1. «Qənaətcil» və «israfçı» sözlərini necə başa düşürsünüz?
2. Qənaətçiliyin xəsisliklə fərqi nədir?
3. «Dama-dama göl olar» atalar sözünü necə başa düşürsünüz?

A Qənaətcilik dedikdə vaxtdan, puldan, əşyalardan geyim və ərzaqdan düzgün istifadə etmək başa düşülür.

İşlərimizdə planlı hərəkət etsək, məqsədimizə daha asanlıqla çatırıq. Bunun üçün özümüzdə gündəlik plan tutmalıyıq. Planda görəcəyimiz hər bir işə — oxumağa, yazmağa, oynamağa, istirahətə vaxt ayırmalıyıq. İşlərimizi görərkən ayırdığımız vaxtdan kənara çıxmamalıyıq. Bu, vaxta qənaətin ən yaxşı yoludur.

Pul asanlıqla qazanılmır. Valideynlərimiz qazandıqları pulun hər manatı üçün böyük zəhmət çəkir, alın təri tökürlər. Bu pular ailələrimizin ehtiyaclarına sərf olunur. Ona görə də ehtiyaclarımızı ödəyərkən qənaətcil olmalı, lazımsız xərclərdən qaçmalıyıq. Pulumuzu ilk növbədə ən vacib olan şeylərə xərcləməliyik.

B

Gündəlik həyatımızda elektrik enerjisindən, qazdan, sudan istifadə edirik. Bunlara da qənaətlə yanaşmalıyıq. İşıqları boş yerə yandırmamalıyıq. Su kranını açıq qoymamalıyıq. Qaz plitəsinin, sobanın boş yerə yanmasına yol verməməliyik. Bunların hər birinə görə ailə büdcəmizdən pul ödəndiyini unutmamalıyıq.

Süfrə arxasında boşqabımıza yeyə biləcəyimiz qədər yemək qoymalıyıq. Dəftərlərimizi boş yerə yazıb doldurmalı, qələmlərimizdən və digər dərs ləvazimatlarımızdan istifadə edərkən israfçılığa yol verməməliyik.

Geyimlərimizin sürtülməsinə, sökülməsinə, cırılmasına, çirkənməsinə səbəb olan lazımsız hərəkətlərdən qaçmalıyıq.

Suya qənaət edək!

Qaza qənaət edək!

Elektrik enerjisinə qənaət edək!

İsrafçı olmayaq!

YOXLAMA SUALLARI

1. Vaxta necə qənaət etmək olar?
2. Valideynlərinizin verdiyi pula necə qənaət edirsiniz?
3. Elektrik enerjisinə, suya və qaza necə qənaət etmək olar?
4. Qənaətçiliyin faydası nədir?

ÇALIŞMALAR

Doğru cavabı qeyd edin.

1. Aşağıdakılardan hansı Azərbaycanda **becərilir**?

- A) Banan
- B) Portağal
- C) Şaftalı

2. Aşağıdakılardan hansı ölkəmizdə istehsal olunur?

- A) «Jiquli» avtomobili
- B) «Çinar» soyuducusu
- C) Təyyarə

3. Hansı Azərbaycanın iqtisadiyyatına aid **deyil**?

- A) Pambıq istehsalı
- B) Qaz istehsalı
- C) Daş kömür istehsalı

4. Aşağıdakılardan hansı Azərbaycan puludur?

- A) Dollar
- B) Manat
- C) Lari

5. Aşağıdakılardan hansına qənaət etmək lazımdır?

- A) Suya
- B) Havaya
- C) Küləyə

INTERAKTİV SUALLAR

1. Sizcə, bayram nə deməkdir? Bayram günü başqa günlərdən nə ilə fərqlənir?
2. Hansı bayramlarımızı tanıyırsınız?
3. «Respublika Günü» haqqında nələri bilirsiniz?

A

Hər bir xalqın sevincli günləri — bayramları olur. Bizim də belə günlərimiz var: «Yeni il bayramı», «Qadınlar bayramı», «Novruz bayramı» və s.

Bayram sevinc, şadlıq, mehribanlıq, birlik deməkdir. Bayramda insanlar bir-birini təbrik edir, sevinclərini bölüşürlər. Bütün bayramlarımız bizə əzizdir. Onların hər birini sevinc və ifxar hissi ilə keçiririk. Bayramlarımızın arasında «**Respublika Günü**» xüsusi yer tutur. Xalqımız hər il mayın 28-ni böyük təntənə ilə qeyd edir. Kəndlər, şəhərlər üçrəngli bayrağımızla bəzədilir. Hər yerdə yığıncaqlar keçirilir, himnimiz oxunur, bayram konsertləri verilir. Əsgərlərimiz yürüş keçirir. Paytaxtımızda atəşfəşanlıq olur.

B

28 May gününü niyə bayram edirik? Ona görə ki, min doqquz yüz on səkkizinci ilin həmin günündə babalarımız müstəqil dövlətimizi qurublar. O vaxtdan çox illər keçib. İndi Azərbaycanımız çiçəklənən, demokratik bir ölkəyə çevrilib.

Azərbaycanımızda uşaqların sağlam, bilikli və tərbiyəli böyümələrinə böyük diqqət yetirilir. Çünki gələcəkdə Vətənimizi idarə etməyi bizə tapşıracaqlar. Ona görə də yaxşı oxumaq və özümüzlə buna hazırlanmalıyıq. Axı, gələcək bilikli insanlardır!

YOXLAMA SUALLARI

1. 28 May gününü niyə bayram edirik?
2. Respublika Günü məktəbimizdə necə qeyd olunur?
3. Bayram günlərində televiziya verilişlərində, qoşularda hansı dəyişiklikləri müşahidə edirsiniz?

ÇALIŞMALAR

Palıd yarpaqlarını, sünbülləri və moşalı gerbimizdəki rənglərə uyğun karandaşlarla rəngləyin.

Yadda saxlayın Gerbimizdəki palıd budağı uzunömürlülük rəmzidir.

Yadda saxlayın Gerbimizdəki sünbüllər bolluq və bərqədarlıq rəmzidir.

Yadda saxlayın Gerbimizdəki moşal Azərbaycan otlar yurdu olduğunu bildirir.

INTERAKTİV SUALLAR

1. Tatilinizi burada və necə keçirməyi planlaşdırırsınız?
2. «Hayat bilgisi»ndən öyrəndiklərinizi unutmamaq üçün nə etməlisiniz?
3. Tatildə ailənizə hansı işlərdə kömək edəcəksiniz?

A Bir dərslərin də sonuna gəldik. Oxuduq, öyrəndik, bilik və bacarıqlarımızı xeyli artırdıq. İndi isə tətillə çıxmaq, dincəlmək vaxtı çatıb. Tatilin əvvəlini Novxanıdakı bağımızda keçirəcəyəm. Əmin oğlu Ayxanla dənizdə çimib, narin qumda uzanaraq bədənimə qaraldacağam. Sonra atam bacımın yanı Şəkinin Göynük kəndinə aparacağam. Orada atamın dostu Vaqif əmi yaşayır. Tatilin bir hissəsini də onlarda keçirəcəyəm. Vaqif əmi bizi yaylağa aparmağa söz verib. Yaylaq zirvəyə yaxın olduğundan, onun quzeyində yayda da qar qalır. Orada herbari üçün dağ çiçəkləri toplayacağam. Dostum Azər Ceyrançöldən yovşan və çöl çiçəkləri gətirəcək. Biz yığdığımız nümunələrdən herbari düzəldəcəyik. Herbarilərimizi gələn dərslərdə mütəxəssisə göstərəcəyik.

B

Müəlliminiz tətillə bağlı biza xeyli məsləhət verib. Onlardan bəzilərini dəftərimə qeyd etmişəm:

- Tatili faydalı keçirmək üçün hava, bulaq suyu və günəşdən yararlanın. Sağlamlıq baxımından üçün bunlar çox lazımdır.
- Müxtəlif oyunlar oynayın, televizordakı uşaq proqramlarına baxın.
- Öyrəndiklərinizi unutmamaq üçün təkrarlayın.
- Bilgilerinizi artırmaq üçün yeni kitablar oxuyun, məsələlər, misallar həll edin.
- Ailənizə kömək etməyi unutmayın. Yaşınıza və gücünüze uyğun işlərdə onlara kömək edin.

Yadda saxlayın

Tatil — istirahət etmək və məktəbdə daha yaxşı oxumağa hazırlaşmaq üçün verilən vaxtdır.

ÇALIŞMALAR

Sıraların hər birinin nizamını pozan xanımı tapıb üstündən xətt çəkin. Qərarınızı izah edin.

A B C 4 M T

? , + ; ! .

11 21 31 41 51 62

MÜNDƏRİCAT

I bölüm. MƏKTƏB DÜNYA. DAVRANIŞ QAYDALARI

1-ci dərs. Bilik günü. Məktəbə dəniz	6
2-ci dərs. Yolda təhlükəsizlik qaydaları	9
3-cü dərs. Məktəb demokratiyası. Sınıfta seçki	12
4-cü dərs. Təmizlik və sağlamlıq	14
5-ci dərs. Diqqətli oluq. Qonaqlardan qorunmaq	17
6-cı dərs. Dost kimdir?	21

II bölüm. HƏYAT ÜÇÜN NƏLƏR LAZIMDIR?

7-ci dərs. Fəsilər necə dəyişir?	24
8-ci dərs. Hava necə olocaq?	27
9-cu dərs. Hava	30
10-cu dərs. Su	33
11-ci dərs. Torpaq	36
12-ci dərs. İşıq və istilik	39
13-cü dərs. Qidalər. Səfərdə davranış qaydaları	42

III bölüm. CANLILAR ALƏMİ

14-cü dərs. Yabəm və mədəni bitkilər	46
15-ci dərs. Cücələr	49
16-cı dərs. Quşlar	52
17-ci dərs. Azərbaycanın «Qızın» kitabı	55
18-ci dərs. Zoopark (heyvanat parkı)	58

IV bölüm. MƏKAN, ZAMAN, HƏRƏKƏT

19-cu dərs. Yerləşmə. Okyanuslar və materiklər	62
20-ci dərs. Məkan	65
21-ci dərs. Zaman və onun ölçülməsi	68
22-ci dərs. Hər şey hərəkət edir	71
23-cü dərs. Üfəq və onun cəhətləri	74
24-cü dərs. Rəsm və plan	77
25-ci dərs. Dənizlərin planı. Xəritə	80

V bölüm. VƏTƏNİMİZ, SƏRVƏTLƏRİMİZ

26-cı dərs. Yeraltı xəzinə — faydalı qazıntılar	84
27-ci dərs. Kardimiz (qəhrəman). İlişin	87
28-ci dərs. İqtisadiyyat	90
29-cu dərs. Pul	92
30-cu dərs. Qənaət. Necə qənaətçi oluq?	94
31-ci dərs. 28 May — Respublika Günü	97
32-ci dərs. Tutula gedirik	100

Zahid İbrahim oğlu Qaralov
Müvafiq Cəlil oğlu Qurbanlı
Fikrət Nisəyman oğlu Əhmədov
Vəqar Firdin oğlu Məmmədov

İNGYAT BİLGİSİ

Ünvanstabil məktəblərin 2-ci sinfi üçün
Təxviləndirilməsi: Gülsədan Güllükün
Rəssamı: Əlkinat Qəhrəmanov

Çapa izmirləri: 09.08.2006.

«Pedaqogika» nəşriyyəti.
Bakı, S.Rəhimov küç., 108.

HƏYAT BİLGİSİ 2

Az 2005
1739

235